

-teksten gezegd en gelezen tijdens onze voorstelling van 'de republiek' in de balie op maandag 6 februari 2023.

(20.30 uur tot ±23.00 uur)

introdactie

wie zullen er allemaal komen eten? eerst arriveren twee echte amsterdamse loodgieters. want er is lekkage op de singel. of ze koffie willen? graag en met suiker en met melk en met slagroomsoes. 'amsterdamse humor'. ze vinden het probleem. boodschappen doen: vijf dozen bijzondere ravioli's, vier keer pittige gorgonzola, rode peper, kippenbouillon, bleekselderij, citroen, vieze toetjes, tarwebloem, witte wijn, courgettes, sperziebonen, snijbonen, danish blue, pittige mosterd. we gaan met zijn der-tien aan tafel. de witte volkswagen is door de keuring gekomen. alle spullen voor de republiek in de salon in de balie worden ingeladen. we zijn heel vroeg en druk in gesprek. er is een klein aangenaam publiek. 'heb je van-nacht wakker gelegen over nu?' kun je elkaar vragen of je van humor houdt? de buitenwereld lijkt voor te komen in de tekst, die wordt gelezen.

jan joris lamers

thomas bernhard

ein kind 1982

laatste pagina's van het boek

vertaling ppj klinkenberg

gietijzeren rioleringsbuizen keizersgracht

het woord thüringen en vooral het woord thüringer wald zijn voor mij tot op de dag van vandaag vreselijke woorden. drie jaar geleden heb ik op weg naar weimar en leipzig de plaats van mijn extreme wanhoop opgezocht. ik had niet gedacht die terug te vinden. ze bestond werkelijk en wel volledig onveranderd. net zoals wij hadden de thans in het vakwerk-gebouw ondergebrachte kinderen hun van het marcheren natte schoenen op de houten palen van de afrastering voor de ingang gestoken. hetzelfde beeld, onveranderd. alleen staat het gebouw nu niet langer op een open plek, het bos er omheen is geheel en al gekapt, het staat in het vrije veld. op de heenweg met de auto had ik in saalfeld, dat niet meer met mijn herinnering overeenstemde, naar de plaats van het herstellingsoord gevraagd en was enkele malen door zogenaamde volks politieagenten aangehouden. daar vernam ik dat het niet om een herstellingsoord ging, maar slechts om een tehuis voor moeilijk opvoedbare kinderen. ik mocht passeren. ik had een oostenrijks autonummer, dat kwam ze verdacht voor. maar ooit, ongeveer veertig jaar geleden, was ik daar geweest, zei ik tegen de man die ik op de stadtplatz van saalfeld iets vroeg. hij schudde enkel zijn hoofd, draaide zich om en verdween. ik keek uit op de

over de palen van de afrastering geschoven kinderschoenen en -laarzen, daar was ook al een opvoeder present. daarbeneden is het waslokaal, zei ik, de opvoeder bevestigde dat. daarboven zijn de slaapkamers. daar is de ontbijtkamer. er was niets veranderd. boven in de vlaggemast hing de vlag van de duitse democratische republiek. de opvoeder was jong en had niet langer dan enkele minuten met me gesproken of hij werd al door een uit een der bovenvensters kijkende, kennelijk hogergeplaatste collega tot de orde geroepen. ik diende te verdwijnen. ik vervolgde mijn reis naar weimar en leipzig. ik had het schouwtoneel van mijn verschrikking niet moeten opzoeken, dacht ik. tegenwoordig denk ik daar anders over. zo is het goed. de tijden noch de methoden veranderen. in mijn hoofd had ik een bewijs extra. de dagen in het tehuis waren altijd identiek. 's morgens marcheerden we veld in veld uit naar het noorden, het zuiden, het oosten of het westen. 's middags hadden we les in alle vakken van de lagere school. ook hier was ik wederom als verlamd. er arriveerden enkele kaarten van de mijnen, eigenhandig geschreven door mijn moeder en mijn grootvader. boven deze kaarten huilde ik tot ze zo nat waren dat de tekst niet meer viel te ontcijferen. ik had de kaarten onder mijn hoofdkussen gestopt als ik in slaap viel. voor het inslapen had ik slechts twee wensen: bij het ontbijt zoete soep mogen eten en weer spoedig bij mijn grootvader zijn. enkele weken voor het verlaten van het opvoedingsgesticht studeerden de zusters een kerstspel met ons in. ik moest een engel spelen, een absolute bijrol, ze achtten me niet tot het geringste in staat. ik moest twee of drie zinnen zeggen, maar desondanks was er een optreden voor me. mijn leven lang had ik de grootste problemen om iets van buiten te leren, ook de kortste tekst onthield ik niet. tegenwoordig nog kan ik me niet voorstellen hoe acteurs het klaarspelen een lange tekst in te

studeren, in sommige gevallen een die wel honderd bladzijden lang is. het zal me wel een raadsel blijven. in elk geval had ik de grootste moeite in twee of drie weken twee zinnen te leren en te onthouden. de generale repetitie werd gehouden, alles liep gesmeerd. maar toen de première plaatsvond en mijn optreden niet meer te voorkomen was, kreeg ik van de zuster, de schepster van het geheimzinnige stuk, een volkomen onverwachte duw in mijn rug, zodat ik de zaal inviel. ik had me nog wel op de been kunnen houden, maar ik bracht geen woord uit. uit het lood geslagen spreidde ik weliswaar, zoals voorgeschreven, mijn armen en dus mijn vleugels uit, maar de tekst kwam niet. toen greep de schepster van het toneelstuk me bij haar eigen rozerode onderjurk, die ze me als engelengewaad had aangetrokken, en sleurde me van het toneel. ik belandde op een bank in de gang. het spel ging verder. alles liep gesmeerd, alleen de engel had gefaald. hij zat buiten op de gang en huilde, terwijl in de zaal het doek viel en het applaus klaterde. één ding staat me nog duidelijk voor de geest als mijn grootste belevenis in het thüringer wald: het bezoek aan een grot bij rudolstadt. in een stoet waren we in een kristallen reuzengebergte afgedaald. mijn leven lang heb ik geen kleuren van zo'n schoonheid meer gezien. daar had je de langverbeide sprookjeswereld. in heel de omgeving hadden we af en toe grote kristallen in de vrije natuur gevonden. een paar daarvan heb ik mee naar huis genomen. nog een tweede belevenis verblijdde me: in saalfeld stond de beroemde chocoladefabriek mauxion. overal in saalfeld stonden automaten geplaatst waar een tablet van de onovertroffen delicatessen uitkwam als je er tien pfennig inwierp. het zakgeld van alle kinderen belandde zonder mankeren in deze automaten.

met grootmoeder

tegenwoordig nog zie ik me even duidelijk alsof het gisteren was, en niet meer dan veertig jaar geleden, zingend door het thüringer wald marcheren. en op de binnenplaats van het gebouw poetsten we onze schoenen met schmollpasta die sommigen, die zich later vanuit wenen bij ons hadden gevoegd, hadden meegenomen. toen ik thuiskwam had ik een broer waar ze allemaal van hielden. twee jaar later een zus, ook van haar hielden ze allemaal. het oorlogstoneel had zich reeds naar rusland verplaatst en ergens tussen kiev en moskou streed mijn voorgd. mijn oom farald schreef brieven uit mosjön en narvik. hij was bij de bergjagers, verluiddde het. hij was de grappenmaker van de troep, in grote gemeentelijke zalen in de buurt van de noordkaap moeten hele compagnieën om zijn grappen hebben gelachen. hij was in de staf van generaal

dielt gekomen. niets deed meer denken aan de communist van weleer. hij stuurde rendiervellen uit trondheim en elandgeweien uit moermansk. op vele fotografieën zagen we hem als lap verkleed. waren hij of mijn voorgd op verlof, dan liep ik trots naast hen door de schaumburgerstrasse. beiden hadden reeds een decoratie op hun borst bevestigd. de weerbare mannen bevonden zich op alle noordelijke, oostelijke, westelijke en zuidelijke krijgstonelen en elke dag werd om velen die gesneuveld waren getreurd. evenals bij de om zo te zeggen in civiel overledenen van de stad werd ook bij de in den zogenaamde vreemde voor het vaderland gesneuvelden in de stadsparochiekerk de doodsklok geluid. omdat koster pfenninger, die in een klein aan de kerk toebehorend huisje tegenover de stadsparochiekerk woonde, jicht en volkomen kromgegroeide vingers had, vroeg hij mij op zekere dag of ik voor hem de doodsklok wilde luiden. ik moest met heel mijn lichaam aan het touw gaan hangen om de klok aan het luiden te krijgen. voor elke keer luiden kreeg ik vijf pfennig. de jicht van de oude pfenninger werd steeds fataler, mijn zaak floreerde steeds meer, de traunsteiners sneuvelden bij de vleet in vijandelijk gebied. daarbij kwam nog het door de oorlog ongehoord hoog opgejaagde algemene sterftcijfer. ik moest niet alleen de doodsklok luiden, maar ook zwarte houten borden aan de twee voorste kerkdeuren hangen waarop naam en leeftijd van de overledenen of gesneuvelden waren opgetekend. met krijt, dat de oude pfenninger nog slechts ten koste van veel pijn kon hanteren. ik was graag bij de pfenningers thuis. niet alleen kreeg ik mijn verdiende loon, maar ook nog iets goeds te eten, want de oude mevrouw pfenninger kookte voortreffelijk. omdat ik ook reeds als kind nogal geldzuchtig was, liep ik voortdurend naar pfenninger om te vragen of er niemand was overleden. voor mij konden er niet genoeg mensen overlijden. als er op de

zwarte borden geen plaats meer was, rinkelde het al lekker in mijn broekzak. ik had geen enkele scrupule. in de münchner neuesten nachrichten, die door de poschingers werd gelezen, waren hele pagina's volgeschreven met enkel de namen van gesneuvelden of in de bom~enregen omgekomenen. het was de tijd van de zogenaamde terreuraanvallen. als er alarm was, zochten we, argeloos als we waren, toevlucht in het voorhuis, tot weer het sein 'veilig' werd gegeven. we zaten ineengedoken voor de deur die vanuit het voorhuis rechtstreeks naar de dodenhandel leidde. ik construeerde mijn eigen griezelwereld met de tientallen lange doodshemden die aan de rekken hingen en deels uit goedkoop crêpepapier, deels uit kunstzijde waren gesneden. zwarte sluiers, zwarte jassen en jurken werden spookachtig bewogen door de tocht die door de voegen aan de kant van de schaumburgerstrasse naar binnen kwam. de poschingers sloegen in deze tijd de grootste slag van hun leven. maar ze hadden niets aan hun geld, om dat je voor geld niets meer kreeg. voor het eerst verdiende mijn grootvader iets, er werden twee boeken gedrukt, in holland, zoals geheimzinnig werd gezegd, niet in duitsland, maar voor het geld dat hij plechtig op de zogenaamde districtsspaarbank had gezet was niets te krijgen. op zekere dag rook hij zijn kans. in de traunsteinèr zeitung had hij gelezen dat er in de nabijheid van ruhpadding een schildersezal te koop was. schilderen, zei hij, dat moet toch iets voor jou zijn. een artistieke bezigheid! hij had de annonce meerdere malen rood onderstreept. met de stoomtram. reden we naar ruhpadding. we vroegen net zo lang tot we bij het huis kwamen waar de aangeboden schildersezal op ons wachtte. in een bijna donker voorhuis stond een stokoud, half vergaan en vermolmd monstrum. de ontgoocheling was groot. de schildersezal werd gekocht. onder de moeilijkste omstandigheden werd de schildersezal, waarvan

werd gezegd dat de beroemde schilder leibl erop had geschilderd, naar traunstein getransporteerd. mijn grootvader had de schildersezal contant betaald. op de terugweg, in de omgeving van siegsdorf, zei mijn grootvader: misschien is het wel de schilderkunst. je hebt toch een heel grote aanleg voor tekenen. iets artistieks, zei hij. zoals overeengekomen werd de schildersezal enkele dagen later af geleverd en in de schaumburgerstrasse uitgeladen. hij was in allemaal delen uiteengevallen. korte tijd later hadden wij hem in onze huiskamerkachel verstookt. van schilderkunst werd niet meer gerept. ik schreef gedichten. ze gingen over de oorlog en zijn helden. ik vermoedde dat de gedichten slecht waren en gaf het op. waar zoveel van heldendom sprake was, deed ik opeens mijn best van mijzelf een held te maken. het jonge volk bood daarvoor de beste gelegenheid. ik verbeterde me nog op de verschillende looponderdelen. mogelijk was mijn sportieve roem mettertijd toch op de school overgeslagen, want daar begon men, op grond van mijn nu ook tijdens de les heel openlijk door mij gedragen overwinnaarsspelden, de oren te spitsen. ik had meer overwinnaarsspelden behaald dan alle anderen. zelf vermoedde ik het nog niet, maar op school was ik reeds de held. ik was niet oplettender, ik was niet beter dan voorheen, maar mijn cijfers toonden mijn vooruitgang op school aan. het woord staling was het machtswoord. dat had ik te baat genomen. de gemedene was plotseling een gezochte geworden. in die tijd was ik ook, zonder dat het me aanvankelijk was opgevallen, opgehouden met mijn bedwateren. ik was een held en niet langer een bedplasser. eenmaal gaf ik een enorm spannende vertoning van mijn heldendom voor honderden scholieren op de sintelbaan in de landouw. ik had de honderdmeterloop in recordtijd afgelegd en meteen daarna ook nog de vijfhonderdmeterloop.

met grootvader

ik had twee overwinnaarsspelden gewonnen. de menigte ging wild tekeer. ik was een gladiator. de huldiging van de menigte deed me goed en ik prolongeerde die geraffineerd. maar toen ik die dag, toen er niemand meer op het sportterrein was, nog een rondje wilde maken, gleed ik uit en viel languit op de sintelbaan. voorhoofd en kin lagen open. ik strompelde over de zogenaamde kurlichtspieltreppe uit de landouw door verschillende achterstraten en binnenplaatsen naar huis. behalve poschinger elli was er niemand. ik moest een deerniswekkende indruk hebben gemaakt. de volgende dag zou de huldiging'7an de winnaar zijn! poschinger elli maakte korte metten. kwiek zette ze me op het koude keukenfornuis en begon, zoals ik me nog nauwkeurig herinner, met een grote kleermakerschaar heel behendig brokstukken vlees van mijn knieën af te knippen. toen ze de gapende wonden met spiritus had bedrupt, zei ze: zo, suffe ezel! ze

omzwachtelde mijn knie met een eindeloos lijkend verband en plakte, nadat de wonden waren uitgewassen, een pleister op voorhoofd en kin. bij de huldiging van de winnaar de morgen daarna deed ik de held die ik nu was alle eer aan. ik beantwoordde aan het beeld van zijn perfectie. mijn heldendom was in de vorm van overijverige en buitensporig grote zwachtels duidelijk zichtbaar, ik droeg het met trots, of-schoon gebukt onder de hevigste pijnen, waarvan ik echter niet het minste liet blijken. vandaag de dag nog herinneren de beide grote littekens op mijn knie me aan dit hoogtepunt. poschinger elli heeft zich, althans zolang ik leef, onsterfelijk gemaakt. toen ik elf was heeft winter inge, de jongste dochter van de zadelmaker, me op het balkon aan de binnenplaats van zadelmakerij winter voorgelicht, ze heeft in elk geval een poging gedaan. na de intussen in vergetelheid geraakte ritzinger hilda, wier bestaan ik niet verder meer had gevolgd, had ik mijn tweede vriendin. ik ging met haar naar de traun, ik klauterde met haar op de stangen van de spoorbrug, ik liep met haar langs de tennisbanen naar badempfung, vanwaar het niet ver naar het boskerkhof was. daar stond ik steeds weer met bewondering te kijken naar de monumentale grafkelder van de poschingers. marie, de laatstgestorvene, de lerares uit burghausen, stond op een grote, tegen het graniet leunende foto afgebeeld. als je iets in de grafkelder riep, weergalm. de het verschrikkelijk. met mijn grootmoeder ben ik vaak het mortuarium binnengegaan. langs het kerkhof, dat zich snel uitbreidde, liep de weg naar wang. in wang had ik tijdens de eerste tochten met mijn waffenfiets een boerin leren kennen bij wie ik al de oorlogsjaren steeds weer een volle kan melk, boter en reuzel mocht halen. ik bracht haar de door ons niet gebruikte tabaksbonnen. ik hield van de oude vrouw die in haar moestuintje alle mogelijke bloemen verzorgde. heel het huis rook naar

geheimzinnige kruiden, op de vensterbanken en op de kasten stonden overal grote potten met geneeskrachtige drankjes, jam en honing. de steyr-waffenfiets beleefde een gouden tijd. steeds opnieuw schilderde ik haar in heldere zilveren kleuren en fietste ermee heel de verre omtrek door, van traunstein tot trostberg in de ene, tot teisendorf in de andere richting. altijd met een rugzak. had ik voldoende levensmiddelen bijeengebracht, en ik had bijna altijd geluk, dan was ik thuis uiteraard maar al te welkom. winter inge had me niet alleen in het geslachtsleven ingewijd, thuis werd over de zogenaamde seksualiteit nooit gesproken, niet in mijn bijzijn, ook had ze als dochter van een geziene traunsteinse burger toegang tot alle andere zogenaamde burgerlijke huizen. zo nam ze me overal mee naar toe, weldra kende ik elk huis ook van binnen. 's zomers plukte ik met haar in een boomgaard, die de winters in de nabijheid van de kazerne bezaten, reusachtige manden vol aardbeien en stopte daarmee mijn maag vol. haar zus barbara, de op een na oudste van in totaal vijf kinderen winter, bezocht in die tijd het gymnasium en naar verluidde was zij de schranderste. op zekere dag was barbara naar de stadsparochiekerk gegaan en op het hoogtepunt van de mis krankzinnig geworden. ze beklom de kansel en verkondigde een grote vreugde. ze werd naar een kliniek gebracht en vandaar naar een krankzinnigeninrichting en is verdwenen. de schrandersten worden voortdurend door krankzinnigheid bedreigd, zei mijn grootvader. daar hij met zijn thans van verschillende uitgevers binnengekomen geld niets kon beginnen, stuurde hij me naar vioolles. ik ging naar een violist die met een spaanse was gehuwd, die er precies zo uitzag als ik me een spaanse voorstelde, ze had zwart haar en op het voorhoofd een geraffineerde krul. naar men zei was ze ooit concertzangeres geweest. ik wilde helemaal geen viool spelen, ik haatte het instrument, maar nu zag mijn

grootvader in mij een vioolkunstenaar. hij vertelde me over niccolo paganini en verkondigde de lof van het wereldvirtuosendom. er gaat een hele wereld voor je open, denk je eens in, je speelt in de beroemdste concertzalen ter wereld, in wenen, in parijs, in madrid en, wie weet, op zekere dag ook nog in new york. ik hield van het vioolspel van anderen, ik haatte mijn eigen spel en daarbij bleef het. eens, tegen kerstmis, bij hevige sneeuwval, had ik met het couvert waarin de maandelijkse bijdrage voor mijn vioolles zat, op de stadtplatz, ik weet niet waarom, uitgelaten een paar sprongen in de lucht gemaakt. bij deze gelegenheid slingerde ik plotseling een muntstuk van vijf mark in een hoop sneeuw. alle pogingen het munt" . " stuk van vijf mark weer in handen te krijgen faalden. in maart, toen de sneeuw wegsmolt, vond ik het weer. opeens glinsterde er iets. ik had het weer gevonden, niemand anders. wie op de gedachte was gekomen weet ik niet meer: op zekere dag bezorgde ik brood voor de tegenover onze woning gelegen bakker hilger. ik begon mijn werk 's morgens vroeg om half zes. mijn rug werd in de bakkerij van hilger met een grote, witte linnen zak belast waarin tientallen kleine linnen zakjes waren gestopt. deze zakjes met kadetjes, weggetjes en zoute stengels, alles volgens wens, hing ik voor ik naar school ging in de stad aan de meest uiteenlopende deurklinken. op die manier verdiende ik mijn zakgeld en mocht zes stuks gebak naar keuze mee naar huis nemen. zo hadden we reeds het halve ontbijt gratis. eens per week moest ik op een tweewielige kruiwagen grote broden de heuvel van het priesterseminarie boven haslach opduwen, wat mijn krachten bijna te boven ging, maar mijn eerezucht was altijd groter dan mijn krachten. de terugtocht bergafwaarts met de lege wagen was evenwel een genot. ik zie me 's zomers met mijn moeder een kleine ladderwagen door de stad voortduwen. dat ervoer ik als een enorme

schande. we waren onderweg naar de omliggende bossen om ons te voorzien van de boomschors die de hout-hakkers lieten liggen. met deze boomschors stookten we 's winters. de halve zolder lag vol boomschors, die was daarboven in korte tijd droog. meestal moest ik alleen met de ladderwagen naar het bos rijden. ik stopte de wagen vol met zoveel mogelijk boomschors, het kostte me moeite hem vooruit te krijgen. vanaf de heuvel van de kazerne was ik er bovenop gaan zitten en, terwijl ik met mijn benen de stuurstang bediende, de stad binnengere-den. maar niet alleen wij waren op deze manier met het transporteren van boomschors bezig. dat deden er velen die het hard nodig hadden. het was niets buitengewoons. voor de zogenaamde jaarmarkt in de landouw kreeg ik, in tegenstelling tot winter inge en de andere burgerkin-deren, geen geld. ik moest het zelf verdienen. ik liet me per uur bij de carrousel aan het werk zetten, samen met anderen liep ik net als de beroemde putezel honderden, misschien wel duizenden malen in het rond om de carrousel aan de gang te houden. daarbij zag ik niets anders dan het door mij en mijn lotgenoten aangestampte gras-land. met het geld probeerde ik het als schutter in de schiettent. ik was bang voor de mallemolen. de enige keer dat ik daar inging was ik dadelijk misselijk geworden en had nog in de lucht moeten overgeven. ik bewon-derde hem van beneden af. ik bewonderde de honderden en duizenden glazen en porseleinen pullen die je kon schieten, de ledenpoppen en de hogehoeden. eens was ik dagenlang werkzaam. in een kraampje als verkoper van rubberschoenzolen. als loon had ik een dozijn van zulke centimeter dikke rubberzolen mee naar huis mogen ne-men. tot ver na de oorlog hebben we op deze zolen rond-gelopen, die hadden we aan onze houten schoenen ge-spijkerd, ook de tijd van de leren zool was immers allang voorbij. in de landouw was circus busch te gast, ik wilde

dompteur worden. maar toen ik de wijd opengesperde muilen van de leeuwen zag, liet ik mijn wens weer varen. bijna elke nacht was er alarm, de laatste tijd ook op klaar-lichte dag, de zwermen bommenwerpers, vaak veel meer dan honderd, formeerden zich boven onze hoofden om naar münchen te zwenken en daar hun dood brengende last af te werpen. het interessants verplaatste zich in de lucht, aan de hemel, weer of geen weer. je keek en luis-terde en was bang. op een prachtige middag met een diepblauwe hemel zat mijn grootmoeder bij ons in de schaumburgerstrasse aan de naaimachine toen het dreu-nen van een formatie bommenwerpers ons uit het ven-ster naar buiten deed kijken. in rijen van zes schitterden de Amerikaanse machines op hun strak aangehouden baan richting münchen. plotseling dook van nog hoger een Duitse machine op, een zogenaamde me 109, en schoot er in enkele seconden een van de zilveren kolos-sen uit. mijn grootmoeder en ik zagen hoe de bommen-werper uit de formatie weggleed en ten slotte met een geweldige explosie in drie delen brak die ver van elkaar neerkwamen. gelijktijdig wezen verscheidene witte pun-ten op met de parachute omlaaggesprongen beman-ningsleden. het schouwspel was een volmaakte tragedie. in de natuurlijke aanblik van de middag gingen verschei-dene parachutes niet open en je zag zwarte punten die sneller dan de delen van de machine op de grond stort-ten. en je zag geopende parachutes die om de een of an-dere reden vlam vatten en binnen enkele seconden hele-maal opgebrand met hun dragers op de grond waren ge-vallen. van heel het gebeuren was de formatie bommen-werpers in z'n geheel totaal niet onder de indruk geko-men. ze vloog op münchen af. de stad lag te ver weg om de ontploffingen te kunnen horen. mijn grootmoeder, die een sensatie bespeurde, pakte me beet en liep met me naar de volgende trein richting waging, ze vermoedde

dat de delen van het neergeschoten vliegtuig in die richting moesten zijn neergekomen. ze had gelijk. een halte voor waging, in otting, dat op een bedevaartsberg ligt, rookten de wrakstukken nog. een der beide reusachtige, wel vijftig meter lange vleugels van de bommenwerper was regelrecht op een varkensstal gevallen en in het daardoor ontstane vuur waren wel honderd varkens verbrand. toen we eindelijk buiten adem op de berg waren hing er een onvoorstelbare stank in de lucht. het was winter en ijskoud. vanaf het plaatselijke station naar boven hadden we door hoge sneeuw moeten stappen. de inwoners van otting stonden voor de wrakstukken en ontdekten nog steeds nieuwe. en in de sneeuw zag je grote gaten waarin de uit de hemel gevallen en volledig verpletterde lijken van de canadezen zaten. ik schrok hevig. overal zat de sneeuw vol bloedspatten. een arm, zei ik, aan de arm zat een horloge. het schouwspel van de oorlog beviel me niet meer. de sensatie had een verschrikkelijke keerzijde. ik wilde de oorlog, die we tot dan toe slechts van verre kenden en die nu ook voor ons zijn vreselijke gezicht toonde, niet meer zien. we reden naar traunstein terug. bij mijn grootvader kwam ik weer tot bedaren. hij had niets te zeggen. 's avonds zaten hij en mijn grootmoeder in een hoek van de kamer om naar de Zwitserse zender te luisteren. eind februari, begin maart sleepte ik 's middags met schorschi de in de winter gecrepeerde reeën uit hun laatste wijkplaats. we dolven kuilen en wierpen de stijve dieren daarin. als ik maar even kon was ik in ettendorf. toen mijn oudtante rosina stierf reisde haar broer, mijn grootvader, naar hennedorf voor de begrafenis. de laatste jaren had hij zijn geboorteplaats gemeden. na het zogenaamde begrafenismaal, dat de rouwenden in de grote zaal van het ouderlijk huis hadden genuttigd, moet de jongste zus van de overledene, de over de wereld gereisde kunstenaarsweduwe, een

redevoering zijn begonnen waarin ze voortdurend over zichzelf als over een Duitse vrouw had gesproken. bezielde sprak ze onafgebroken over haar nieuwe ideaal, het nationaal-socialisme, over haarzelf als over een Duitse vrouw. dat werd me te gortig, ik ben opgesprongen en heb gezegd, weet je wel wat je bent, je bent geen Duitse vrouw, je bent een Duits varken! beiden hebben elkaar nooit meer gezien. het nationaal-socialisme had ze tegen elkaar opgezet. marie, die na een beroerte verlamd was, is ten slotte ook nog krankzinnig geworden. ineengedoken zat ze in een speciaal voor haar door een meubelmaker uit Währing vervaardigde fauteuil toen ik haar kort voor haar dood nog eenmaal in de weitloffgasse in wenen opzocht en stamelde iets onverstaanbaars over haar beminde broer, die intussen allang was gestorven. na terugkeer van de begrafenis van zus rosina, wier imperium na haar dood aan haar schoondochter justine ten deel was gevallen, had mijn grootvader; die niet alleen walgde van de ontwikkeling in zijn geboorteplaats, uitgeroepen: heel het dorp is een laagheid. onder de meeste namen op de grafstenen op het kerkhof hadden ze het woord partijgenoot laten inbeitelen. na de oorlog hebben ze het afschuwelijke woord er weer uitgebeiteld, zoals je tegenwoordig nog kunt zien.

opnieuw was een annonce in de traunsteiner Zeitung oorzaak van een keerpunt in mijn bestaan: een middelbare handelsschool te Passau bood zich aan als een eminente instelling. dat is nu juist iets voor jou, zei mijn grootvader. hij kocht twee treinkaartjes eerste-klasse en we reden naar Passau. in plaats van in de eerste-klasse te zitten, moesten we tot wels en nog verder vier uur in een propvolle gang staan. de rit in een zogenaamde frontverloftrein, andere reden er nauwelijks, was een kwelling geweest. toen de trein Passau binnenreed zagen we uit het

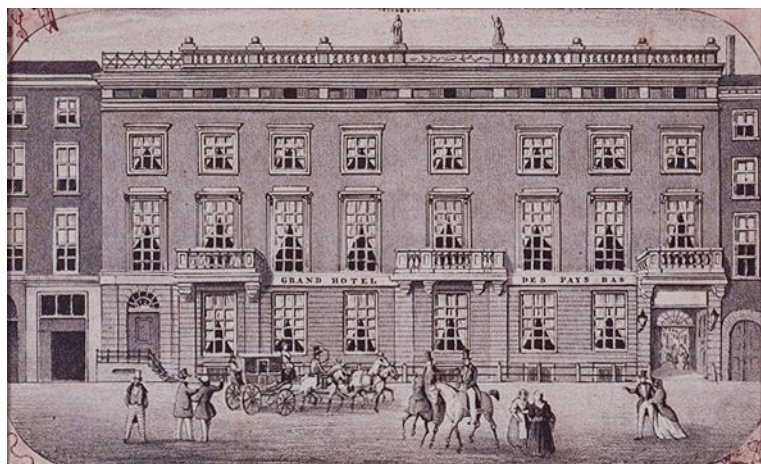
venster kijkend slechts grauwe muren en louter opschriften van kolenhandels. mijn grootvader had in het vermaarde hotel passauer wolf voor verscheidene nachten een kamer besproken. maar reeds toen we uit het station kwamen zei mijn grootvader, die van alles wat hij tot dusver van passau had gezien, walgde: nee, geen stad voor jou, passau is absoluut niets voor jou. de volgende dag betraden we ook nog de middelbare handelsschool. en ik deed het vereiste toelatingsexamen. omdat we er nu eenmaal waren, een andere reden was er niet. ik was nu dertien. twee maanden na onze reis naar passau, toen we passau allang hadden vergeten, werden we nog eenmaal aan deze nachtmerrie herinnerd: de handelsschool deelde mijn grootvader mee dat zijn kleinzoon met speciale lof voor het toelatingsexamen was geslaagd. mijn grootvader greep naar zijn hoofd en zei: wat goed dat het passau niet is en dat ik salzburg voor je heb bestemd.

maureen teeuwen

rita mathijzen

uit: een bezielde schavuit

biografie jacob van lennep 2023

hotel pays bas rotterdam

een terugtocht zonder laarzen

op vrijdag 21 november 1834 zat david jacob van lennep op het manpad uit te rusten na een jachtpartij toen er

keihard aan de schel getrokken werd. binnenkwam jonkheer röell, een van de zwagers van jacob, met het bericht dat deze sedert ettelijke uren uit amsterdam vermist werd. toen zijn vrouw namelijk omstreeks etenstijd naar hem vroeg, was de dienstbode stomverbaasd. ze kon zich niet voorstellen dat mevrouw van lennep niet wist dat meneer zelf zijn koffers gepakt had voor een buitenlandse reis en in de voormiddag vertrokken was. mevrouw van lennep liet dadelijk haar broer halen, en deze vond de zaak heel verdacht, want hij was op de hoogte van een roddel die al een tijdje rondging.

in de zomer van 1833 had van lennep bij woestduin een buurvrouw met een aantrekkelijke dochter gekregen. deze doortje ringeling was een liefhebster van literatuuren bewonderde de verzen van van lennep zeer. was het vreemd dat de bewondering van het maaksel op de maker overgedragen werd? kortom, er ontstond een verhouding en heel wat mensen waren daarvan op de hoogte.

mevrouw van lennep en haar broer inspecteerden de linnenkast en kwamen tot de ontdekking dat de dichter inderdaad genoeg had meegenomen voor een lange reis. tevens vonden zij een financiële volmacht voor mevrouw. de conclusie was niet moeilijk te trekken. de broer van mevrouw van lennep spoedde zich zo snel mogelijk naar het manpad, een kleine veertig kilometer verder. op de haarlemseweg kwam hij een rijtuig tegen waarvan hij de koetsier kende en die wel vaker voor van lennep reed. hij sprak de man aan, en die had met zijn koets inderdaad de twee gelieven naar hillegom gebracht, waar ze van rijtuig gewisseld hadden. de koetsier vertelde dat van lennep stiekem uit zijn woning aan de herengracht in de koets gekropen was en van amsterdam naar halfweg gereden.

doortje ringeling had heimelijk het huis van haar moeder in haarlem verlaten en een rijtuig naar halfweg genomen en daar hadden ze elkaar ontmoet. doortje was bij van lennep ingestapt, de bagage werd bij elkaar gevoegd en daar gingen de gelieven samen verder toen roël dit allemaal aan david jacob van lennep had meegedeeld, was deze wanhopig, maar besepte toch dat snel handelen geboden was. in het begin van de nacht vertrok hij met henk van lennep de schoonzoon van leyduin, naar rotterdam, steeds de reis onderbrekend

om navraag te doen over de route van het liefdespaar. 's ochtends om vijf uur kwamen ze aan bij hotel des pays bas in rotterdam en ze wachtten bij de haard tot 'meneer en mevrouw' zoals het hotelpersoneel zei, opgestaan waren. de bagage van het stel was al ingescheept op de boot naar engeland. en toen gebeurde er iets wat heel typerend is voor de vader en voor de moraal van de negentiende eeuw, en eigenlijk ook heel ontroerend. één nacht gunde david jacob zijn zoon en de geliefde. één nacht om in elkaars armen te verzinken, volledig op te kunnen gaan in een grenzeloos bestaan. na de coïtus, wanneer immers iedereen een beetje triest pleegt te zijn, zou hij hem aanspreken. toen de dichter zonder laarzen uit zijn slaapkamer kwam, schoot papa hem aan, bracht hem alles onder ogen wat een vader onder zulke omstandigheden doet. zo overtuigend waren de vaderlijke vermaningen, dat de zoon berouwwol zonder laarzen in de koets stapte en gewillig met zijn vader terug naar amsterdam ging. 's middags zat hij weer thuis met zijn vrouw en vier kinderen aan tafel alsof er niets gebeurd was. de arme juffrouw ringeling trof, toen ze klaar was met haar toilet en uit de kamer kwam, niet haar amant aan, maar de grimmige zwager van de overspelige echtgenoot. de gezamenlijke bagage werd van de stoomboot gehaald en

henk van lennep bracht het bedroefde meisje naar haar zuster. zo fijngevoelig was hij nog wel dat hij haar niet bij haar moeder op de stoep afzette.

hoe weten we van deze affaire alles zo in detail? het verhaal van de vlucht en de achtervolging door papa komt van jan dedel, bestuurder en vriend van david jacob, die het doorvertelde aan de politicus anton reinhard falck, en deze tekende het in zijn dagboek op. maar bevestiging en allerlei andere details komen uit briefwisselingen en uit een pamfletje dat pas onlangs boven water kwam. niet geheel zeker is of het paar naar engeland of naar duitsland wilde vluchten: twee bronnen spreken van engeland, één van een paspoort naar duitsland, maar omdat er ook over bagage op een boot geschreven wordt, ligt engeland voor de hand.

johanna dorothea ringeling was de dochter van een overleden suikerraffinadeur. ze was twee jaar jonger dan van lennep, en liep al tegen de dertig toen er mooie dingen begonnen, toch niet meer helemaal de leeftijd van de onschuld. misschien hebben ze elkaar in de kerk van heemstede getroffen, want van lennep schrijft op een gegeven moment dat hij niet meer naar de kerk gaat: 'daar krijgt men maar zondige gedachten' doortje woonde waarschijnlijk bij haar moeder in haarlem, en het is onduidelijk of deze misschien een buitenhuis in heemstede huurde waar ze de zomers doorbracht. een zus van doortje was getrouwd met jacobus insinger, iemand uit een nouveau-riche-familie in amsterdam. heel mooi was doortje niet, volgens haar amant, maar ze had wel prachtige blauwe ogen.

van lennep

juni 1833 blijkt van lennep al te stoeien met het meisje op woestduin. hij had daarover ruzie gekregen met zijn vrouw, waarover hij een (verloren) brief aan aart veder schreef. veder raadde met een doelbewust verhaspelde bijbeltekst van lennep aan het daarbij te laten: 'ga heen (of blijf daar) en zondig niet meer!' maar opgeven deed van lennep niet, en de affaire liep zelfs zo hoog op dat van lenneps vrouw de huur van woestduin wilde opzeggen.'

aart, willem, gerrit en jacob schreven in hun onderlinge brieven openhartig over wat er zich afspeelde, maar het

meeste daarvan is onleesbaar gemaakt, hoogstwaarschijnlijk door 'heilige max' toen die van lenneps biografie schreef. een lange passage in een brief van willem verder waarin hij doortje als verleidster aanwijst, geschreven nog vóór de escalatie, is echter ontcijferbaar gebleven:

'hoe is het mogelijk dat de lippen eener vrouw (en voornamelijk van deze wie gij mij nog al een ruim en verheven gevoel toeschreeft) eenen htgenoot en vader dorsten aansporen om uwe vrouw te verlaten die hem in lief en leed (ja co! leed ook, dat weet ik) eene trouwe gezellinne was, die hem (onleesbaar) kinderen baarde (rest onleesbaar'

van lennep schreef hem daarop terug dat zij minder schuld had dan hij: zij was oprecht geweest en was altijd voor haar gevoelens uitgekomen, hij daarentegen had hartstocht geveinsd waar alleen maar begeerte was. maar willem liet zich niet bedotten: zolang van lennep op woestduin kwam, zou daar altijd een duivel met een 'ringeling belletje' rondlopen.'

in de winter van 1833-1834 was het rustig in huize van lennep. de affaire leek achter de rug te zijn en alle aandacht ging nu uit naar de halsbrekende toeren van gerrit van de linde. woestduin werd inderdaad voor een jaar opgegeven, en in plaats daarvan logeerde de familie in de zomer van 1834 bij een broer van henrietta, willem röell, die het magnifieke landgoed warnsborn bij arnhem bezat. jacob stond min of meer onder toezicht, want aan willem veder, die hem uitnodigde voor een bezoek, schreef hij dat zijn vrouw daarover besliste: 'de koning mag niets doen zonder consent van de staten generaal. vóór de zomer begon, reisde jacob van lennep naar engeland, samen met henk van lennep, zijn zwager. daar kreeg hij

blijkbaar wel toestemming voor, ofschoon henrietta nog geen twee weken voor zijn vertrek bevallen was van een zoontje. in londen bezocht hij gerrit van de linde, die daar nog eenzaam en zonder inkomen rondzwierf. van lennep heeft de vriend, die zelf zo gestraft was voor zijn vrouwenpassie, in vertrouwen genomen, en zijn gevoel voor doortje bleek nog ongeblust te zijn. dat wordt duidelijk uit een brief van gerrit die van lennep ontving toen hij terug in nederland was. ook deze brief is onleesbaar gemaakt, maar voor een groot deel toch te ontcijferen. van de linde waarschuwde op indringend en tegelijk meelevende wijze zijn vriend voor de gevolgen:

'gij hebt mij den laatsten avond van uw verblijf te londen over deze ongelukkige en verschrikkelijke betrekking. die (onleesbaar) aanspraak heeft op uwe bescherming en zorg, in de waagschaal stelt, op een toon gesproken dien ik nimmer te voren in u heb opgemerkt en die, god (onleesbaar) mijn getuige, mijn hart met de levendigste bekommering heeft vervuld. ik heb vroeger altijd gedacht, dat hoeveel strijd en zelfverloochening u het overwinnen van deze hartstocht mogt kosten, de gedachte echter nimmer in uw was opgekomen, om uw gansch bestaan (onleesbaar) ervoor te vernietigen en door u zelve mede te laten slepen in dezen afgrond uw huisgezin en uwe familie met u in het verderf en in de schande te storten, maar dat in tegendeel de banden die u aan uwe vrouw, maar vooral aan uwe kinderen verbinden te sterk waren dan dat men bij eenige mogelijk een dergelijken stap van u had kunnen onderstellen. gij hebt mij intusschen van echtscheiding, van expatriëren en zelfs van de mogelijkheid om de finantieele bezwaren uit den weg te ruimen op eene wijze gesproken die mij mocht doen onderstellen, dat dit noodlottig denkbeeld u niet meer zoo geheel vreemd is, als ik zeker ben dat het u voor 8 of 9 maanden

was en ik beef op de gedachte, dat doortje welligt eene langzame maar zekere zegepraal zal behalen.'

de reis naar engeland was dus hoogstwaarschijnlijk niet alleen bedoeld om zijn oude vriend te bezoeken, van lennep had hem ook gebruikt om zich te oriënteren op een nieuw bestaan. de hele zomer en herfst moet er wel veel contact tussen de twee geliefden zijn geweest en ze moeten hun plan om samen verder te gaan uitvoerig besproken hebben. hierover zijn geen documenten bewaard, en het lijkt erop dat de vlucht als een donderslag bij heldere hemel kwam bij familie en kennissen van het geheime liefdeskoppel. een avontuurtje: dat viel nog te vergeven, maar je gezin in de steek laten, waar nog een baby in de wieg ligt, je gerespecteerde bestaan opgeven, en dat allemaal voor een volstrekt onzekere toekomst, dat lag anders. bovendien ging het om een meisje uit dezelfde kringen en dat is andere koek dan een liefdesnacht met een dienstmeisje. geen wonder dat 21 november 1834 van lennep zijn hele leven bijbleef.

de kwestie ringeling zou van lennep nog geregeld aangewreven worden in zijn openbare functies, en hij miste er

in 1839 een hoogleraarsbenoeming door. de arme doortje zal er echter het meest onder geleden hebben. ze bleef ongehuwd, misschien omdat ze haar hele leven nog aan van lennep verknocht bleef, maar waarschijnlijk vooral omdat geen man zich aan de minnares van de schrijver wilde binden. ze overleed in 1856. haar graf valt nu nog te bezoeken op de lage vuursche maar wie zal er op haar graf nog een traan storten of een bloem neerleggen?

matthias de koning

cees buddigh

uit: de wind houdt het droog' 1974

sempé

vaderlandse geschiedenis. proloog

september '38 moest ik in dienst;
tien maanden op de stroi in breda
(hoe meer brabant ik zag, hoe langer de tijd mij viel)
een maand in den bosch, bij 1 rw, een maand
in apeldoorn bij 2 rw; een paar dagen
voor ik afzwaaien zou brak de mobilisatie uit:
en inplaats van naar huis toe konden we naar gouda,
naar het depot in de vesting holland, aan
de boezem van de veilige waterlinie.

we kwamen in een oude sigarenfabriek,
die we schoonmaakten met onze gasmaskers op, zo dik
lag het fijne tabaksstof ook de zolderbalken.
we deden velddienst rond de reeuwijkse plassen,
gingen schieten ergens bij voorburg, zaten s'avonds
te kaarten in de kantine, bij muziek van
rats kuch en bonen en we're gonna hang out the washing
on the siegfried line, en na een paar maanden
werden we vaandrig en hingen onze sleepsabels
boven onze strozakken, tot we ingekwartierd
werden in de stad - ik kwam samen met een collega
op de burgemeester martenssingel en werd
overgeplaatst naar een andere compagnie,
die aan de graafflorisweg in de ambachtsschool lag,
waarvan het terrein toen nog doorliep tot aan de spoor-
baan.

ik kon weer lezen en schrijven, mijn grammofoon
en mijn boeken laten komen; mijn salaris
steeg van vijf gulden per week tot ruim honderdveertig
gulden per maand; gezinnen met drie, vier kinderen
leefden daarvan in die jaren; ik reed in taxi's,
rookte enkel nog capstan, kocht een schrijfmachine, nam
een abonnement werk, sliep 's morgens lang uit,
deed weinig dienst: collega's in overvloed
die van de kma droomden en het heerlijk
vonden om de soldaten af te richten;
alleen aan een cursus tp-geweer (waarmee
de finnen de russen de pas heetten af te snijden)
op waalsdorp en een week schieten ermee in de hars-
kamp,
waar de cavalerie-officieren elkaar aan tafel
met gelatinepuddingen bekogelden,
ontkwam ik niet; maar verder mocht ik niet mopperen:
ik bleef waar ik was, leerde motorrijden, ging 's avonds
biljarten op de sociëteit, zag charlotte

köhler in marathondans, en ieder weekeinde als ik geen verlof kon krijgen had ik een heel bereidwillige vriendin ook bezoek - de oorlog was ver van ons bed, en trouwens: wij woonden immers in holland, en holland was immers een bolwerk van neutraliteit?

buddingh'

vincent vanden berg

stefan zweig

'montaigne' 1942

vertaald door kris lauwerys en isabelle schoepen 2023

zweig

alleen al het prille begin is verbazingwekkend. de baby wordt bij de moederborst weggehaald en niet, zoals dat in koninklijke en aristocratische kringen gebruikelijk was, toevertrouwd aan een inwonende min, maar van het

kasteel van montaigne naar mensen uit de laagste stand gebracht, arme houthakkers in een minuscuul gehucht dat deel uitmaakt van de seigneurie van de montaignes. niet alleen hoopt de vader het kind daarmee bewust op te voeden tot 'soberheid en eenvoud' en lichamelijk te harden, ook wil hij in een voor die tijd verbazingwekkend democratische opwelling het kind vanaf het begin 'vertrouwd maken met het volk en de klasse van mensen die onze hulp nodig heeft'. misschien heeft pierre eyquem in zijn burgerlijke tijd, nog voor hij een adellijke titel droeg, verbitterd de hoogmoed van de geprivilegieerden aan den lijve ondervonden. zo wil hij dat zijn zoon zichzelf vanaf het begin niet als een superieur mens beschouwt, als een lid van een bevoorrechte klasse, maar vroeg oog leert hebben 'voor wie zijn armen naar [hem] uitstrekt' in plaats van 'voor wie [hem] de rug toekent'. lichamelijk schijnt de sobere en spartaanse tijd in de armoedige kolenbrandershut montaigne deugd gedaan te hebben, en hij vertelt dat hij als kind zozeer aan gewone kost gewend is geraakt dat hij liever het eenvoudige voedsel van de boeren, 'bruin brood en spek of knoflook', eet dan 'suiker-goed, jam [en] gebak'. zijn leven lang is montaigne zijn vader dankbaar geweest dat hij hem volledig zonder vooroordelen heeft opgevoed; en terwijl balzac tot aan zijn levenseinde zijn moeder verweet dat ze hem tot zijn vierde levensjaar bij een gendarme in huis liet leven in plaats van hem bij zich te houden, keurt montaigne het goedbedoelde experiment goed met de belofte: 'als ik zoons had, zou ik willen dat hun mijn geluk ten deel viel.' de verandering is des te radicaler wanneer de vader het kind na drie jaar weer opneemt in het kasteel van montaigne. zijn geleerde vrienden hebben hem het advies gegeven om, nu het lichaam gehard is, de geest lenig te maken. de jonge michel wordt abrupt uit de proletarische wereld weggerukt en in de humanistische neergezet. van

meet af aan koestert pierre eyquem de ambitie om van zijn zoon iets anders te maken dan een nietsdoende edelman die zijn tijd verbeuzelt met dobbelen, wijn en jacht of een ordinaire koopman die uit is op geld. hij moet opklimmen tot de hoogste kringen van hen die door hun intellectuele superioriteit, hun kennis en cultuur als raadsman van koningen de loop van hun tijdperk sturen en met hun geschriften de gebeurtenissen beïnvloeden, van hen wier geestelijke heimat niet in de benauwdheid van de provincie te vinden is, maar in de wijde wereld. in de eeuw van het humanisme is de sleutel tot dat rijk van de geest het latijn, en dus besluit vader montaigne om zijn zoon dat magische instrument zo vroeg mogelijk mee te geven. het afgelegen kasteel in de périgord wordt zo het decor van een hoogst merkwaardig experiment, dat ook iets weg heeft van een farce. vader montaigne laat voor veel geld een duitse geleerde komen, en wel doelbewust een geleerde die geen woord frans verstaat, en geeft hem twee niet minder geleerde assistenten, die hij strikt verbiedt om met het kind een andere taal te spreken dan latijn. de eerste en enige woorden en zinnen die het vierjarige kind leert, zijn zodoende latijnse woorden en zinnen, en om te vermijden dat het kind tegelijk zijn franse moedertaal verwerft en daardoor de zuiverheid en perfectie van zijn latijnse dictie wordt verstoord, wordt rond de jonge michel een onzichtbare cirkel gevormd. als vader, moeder of het huispersoneel het kind iets wil meedelen, moeten ze zich eerst de latijnse woorden en zinsneden door de professoren laten aanleren. zo ontstaat in kasteel montaigne een werkelijk komedieachtige situatie: ten behoeve van een pedagogisch experiment wordt een heel huis – vader, moeder, huispersoneel, knechten en meiden – omwille van een vierjarig kind gedwongen latijn te leren, wat als grappig gevolg heeft dat bepaalde woorden en latijnse voornamen tot ver in de buurdorpen in zwang

komen. hoe dan ook: het beoogde resultaat wordt met speels gemak bereikt; de latere grote franse prozaschrijver kan op zijn zesde weliswaar niet één zin in zijn moedertaal vormen, maar hij heeft zonder boek en grammatica, zonder dwang, slaag of tranen in de zuiverste en volmaaktste vorm latijn leren spreken. de universele taal uit de oudheid is zozeer oer- en moedertaal voor hem dat hij later bijna liever in het latijn leest dan in zijn eigen taal en dat hij, als hij schrikt of het plotseling uitschreeuwt, onwillekeurig het latijn gebruikt en niet het frans. en als hij op volwassen leeftijd niet de neergang van het humanisme had beleefd, zouden zijn essays, net als het werk van erasmus, waarschijnlijk uitsluitend in die vernieuwde kunsttaal zijn geschreven en had frankrijk zijn sappigste en briljantste schrijver moeten missen.

deze methode, zijn zoon zonder inspanning, zonder boeken en als het ware spelenderwijs latijn laten leren, is slechts één van de effecten van deze weldoordachte keuze om het kind op te voeden zonder het onder druk te zetten en om het – haaks op de harde opvoeding van die tijd, die starre voorschriften er met de stok in hamert – volgens zijn voorliefdes zijn persoonlijke interesses te laten ontdekken en zichzelf te ontwikkelen. de humanistische adviseurs van de zorgzame vader hebben hem op het hart gedrukt om het kind 'studiezin en plichtsbef bij te brengen zonder [het] tot iets te forceren, door [het] er zelf naar te laten verlangen, en om [zijn] geest geleidelijk aan te vormen, in alle vrijheid, zonder dwang of harde hand'. in welke mate de individuele wil op dit merkwaardige kasteel in de périgord welbewust werd gecultiveerd, blijkt uit een komisch detail. kennelijk heeft een van de huisonderwijzers opgemerkt dat het 'voor de tere kinderziel' schadelijk is om 's ochtends vroeg abrupt en met geweld ontruikt te worden aan de slaap'. zodoende wordt er een bijzonder systeem bedacht om de zenuwen van het kind

zelfs die minieme schok te besparen: michel de montaigne wordt als kind iedere dag met muziek gewekt. fluit- of vioolspelers staan bij het bed te wachten tot het signaal wordt gegeven om de slapende michel zacht uit zijn dromen te wekken, een liefdevolle gewoonte die met de grootste zorg in ere wordt gehouden. '[e]r was altijd wel iemand die voor mij speelde,' schrijft montaigne. geen koning uit het huis van de bourbons, geen telg van een habsburgse keizer is ooit met zoveel egards opgevoed als deze kleinzoon van gasconse vishandelaars en joodse makelaars.

montaigne 1590

02

op onovertroffen wijze heeft montaigne verteld over hoe hij leest en wat hij graag leest. zoals bij alles wat hij doet

en laat staat ook zijn relatie tot boeken in het teken van de vrijheid. lezen en leren wil hij zoveel en zolang en wanneer het hem genoeg schenkt. hij heeft zich niet van zijn plichten bevrijd om nieuwe op zich te nemen. als jongeman, zo vertelt hij, heeft hij gelezen 'om indruk te maken', om met kennis te pronken en te pralen, later om een beetje wijzer te worden, en nu alleen nog voor het plezier en nooit om er voordeel uit te halen. als hij een boek te saai vindt, neemt hij een ander. 'als ik bij het lezen op moeilijke passages stuit, breek ik er niet mijn tanden op. ik sla ze over, nadat ik er een of twee keer op heb aangelegd. als ik mij erin vastbeet, zou ik mij erin verliezen en mijn tijd verdoen. want ik heb een primair reagerende geest. wat ik niet op het eerste gezicht begrijp, doorgrond ik nog minder als ik erop ga zitten blokken. als ik ergens geen plezier in heb, dan lukt het niet. als ik al te ingespannen doorga, sla ik dicht en word droefgeestig en lusteloos. wat ik zie wordt vaag en wazig.' zodra het boek inspanning vergt, laat deze casual reader het vallen. 'ik kan er zonder veel omhaal aan beginnen, en ik leg ze weer terzijde wanneer ik maar wil.' hij heeft zich niet in de toren geïnstalleerd om een geleerde of een scholasticus te worden; hij verlangt van boeken dat ze hem inspireren en hem alleen door inspiratie dingen leren. hij verafschuwt al wat systematisch is, al wat hem een mening en kennis van buitenaf wil opdringen. van leerboeken gruwet hij. 'in het algemeen verlang ik naar boeken die kennis toepassen, niet naar boeken die kennis opkloppen.' een luie lezer, een incidentele lezer, maar wat een geraffineerde lezer! je bent bereid montaignes oordeel over boeken volledig te onderschrijven. globaal genomen heeft hij twee voorliefdes. hij houdt van de zuivere dichtkunst, hoewel hij er zelf geen talent voor heeft en toegeeft dat de latijnse gedichten die hij heeft geprobeerd te schrijven telkens slechts imitaties waren van hetgeen hij

het laatst had gelezen. in dichtwerk bewondert hij de taal-kunst, maar hij is net zo betoverd door eenvoudige volks-poëzie. alleen datgene wat zich daartussen bevindt, wat literatuur is en niet zuivere dichtkunst, laat hem koud. hoewel hij aan de ene kant van fantasie houdt, hecht hij aan de andere kant aan feiten. en daarom is geschiedenis 'meer van [z]ijn gading'. ook daar, geheel in onze geest, houdt hij van extremen. 'ik houd van geschiedschrijvers die óf heel eenvoudig óf uitmuntend zijn.' hij houdt van kroniekschrijvers als froissart, die slechts 'de ongemodelleerde grondstof van de geschiedenis' brengen, maar ook van de 'echt uitmuntende' geschiedschrijvers die in die grondstof met groot psychologisch doorzicht het onderscheid weten te maken tussen waar en onwaar – 'maar dat privilege komt slechts weinigen toe'. om die reden houdt hij het meest van biografen, 'omdat zij zich meer bezighouden met motieven dan met gebeurtenissen, meer met de innerlijke drijfveren dan met de uiterlijke omstandigheden. daarom is plutarchus in alle opzichten mijn favoriet.' de anderen die daartussenin vallen, die kunstenaar noch ongekunsteld zijn, 'vergallen ons plezier: zij willen ons alles voorkauwen, matigen zich het recht om te oordelen aan, en maken daarmee de geschiedenis ondergeschikt aan hun ideeën'. de wereld van de beelden en symbolen in het gedicht; de wereld van de feiten in het proza van de geschiedschrijvers, alles wat ons dicht bij het menselijke brengt, ons het menselijke helpt te begrijpen. een minuscule anekdote is voor hem van groter belang dan een wereldsysteem. hoogste kunst of absolute kunsteloosheid. de dichter of de eenvoudige kroniekschrijver. 'le reste est littérature,' zoals verlaine zegt, een beroep, en montaigne heeft een hekel aan elke vorm van beroep.

het belangrijkste voordeel van boeken is volgens montaigne dit: 'lezen over uiteenlopende onderwerpen [...]

zet mijn brein [...] aan het werk'. het zet hem aan tot antwoorden, tot het geven van zijn eigen mening, en dus neemt montaigne de gewoonte aan om in zijn boeken notities te maken, passages te onderstrepen en achterin de datum te noteren waarop hij het boek heeft uitgelezen alsook de indruk die het op dat moment op hem heeft gemaakt. het is geen bekritisieren, hij begint nog niet met schrijven, het is slechts een dialoog met het potlood in de hand, en in het begin heeft hij allerm minst de bedoeling iets samenhangends uit te werken. maar van lieverlee werkt de eenzaamheid van zijn kamer op hem in, de vele zwijgende boeken vragen steeds luider om een antwoord, en om vat te krijgen op zijn eigen gedachten probeert hij er enkele op papier te zetten. 'toen ik mij onlangs terugtrok op mijn landgoed, vastbesloten de weinige tijd van leven die mij nog rest zoveel mogelijk in rust en afzondering door te brengen, kwam het mij voor dat ik mijn geest geen grotere dienst kon bewijzen dan hem, in een volstrekt nietsdoen, met zichzelf bezig te laten zijn, om hem tot rust en tot zichzelf te laten komen; en ik hoopte dat hem dit voortaan gemakkelijker zou vallen, omdat hij met de jaren tot wasdom gekomen en rijper geworden was. maar ik merk nu dat hij juist, als een op hol geslagen paard, zichzelf honderd keer meer te doen geeft dan hij ooit voor een ander op zich nam; en hij baart mij zoveel spooksels en gedochten – het een na het ander, zonder zin of samenhang, dat ik, om op mijn gemak zijn dwaasheden en eigenaardigheden te bestuderen, begonnen ben ze te boek te stellen, in de hoop dat hij zich zo nog eens voor zichzelf gaat schamen.' 'wanneer de geest zich geen vast doel heeft gesteld, gaat hij verloren; want, zoals het gezegde luidt: wie overal is, is nergens.' hij heeft met iemand gepraat, hij heeft iets gelezen. de gedachten gaan door zijn hoofd, hij noteert ze zonder enige verplichting, want de kasteelheer van montaigne

heeft niet de geringste intentie om deze kleine probeersels – essais – te laten drukken. 'doordat ik hier het ene gezegde, daar weer een ander laat vallen, uit hun verband gehaalde voorbeelden zonder plan of doel, hoef ik niet echt serieus op mijn onderwerp in te gaan of mijzelf waar te maken, maar kan ik, als ik daar zin in heb, op iets anders overspringen en mij aan twijfel en onzekerheid overgeven en aan mijn onwetendheid, die het sterkst in mij is.' hij voelt zich niet verplicht om in zijn uitdrukkingwijze exact als een geleerde, origineel als een schrijver, eminent als een dichter te zijn. in tegenstelling tot beroepsfilosofen lijdt hij allerminst aan de aanmatiging dat niemand vóór hem dezelfde gedachten heeft gehad, en daarom ziet hij er ook geen bezwaar in om hier en daar iets neer te schrijven wat hij zojuist bij cicero of seneca heeft gelezen. 'want wat ik zelf niet zo goed kan zeggen omdat mijn taal of mijn verstand daar te zwak voor is, laat ik anderen zeggen. ik tel mijn citaten niet, ik weeg ze af.' en hij laat opzettelijk de namen weg. dat alles geeft hij ruitertlijk toe: hij zegt blij te zijn te kunnen jatten, wijzigen, vermommen, op voorwaarde dat er iets nieuws uit voortkomt. hij is slechts een réfléchisseur (een weerspiegelaar), geen schrijver, en hij neemt zijn eigen gekrabbel niet al te serieus. 'ik ben van plan de rest van mijn leven aangenaam door te brengen, zonder zware inspanning. voor niets ter wereld zou ik mij hoofdbrekens willen bezorgen, zelfs niet voor de wetenschap, hoe waardevol die ook is.'

voortdurend herhaalt montaigne, gedreven door zijn verlangen naar vrijheid, dat hij zelf geen schrijver is, geen filosoof en evenmin een volmaakt kunstenaar. niets van wat hij zegt of citeert mag als voorbeeld, als autoriteit of als model dienstdoen. 'mijn eigen werken kunnen mij maar zó weinig bekoren dat ik mij er, telkens als ik ze ter hand neem, weer aan stoort.' hij zegt dat als er een wet

was tegen nutteloze en schaamteloze prutsschrijvers, zoals er ook een wet is tegen zwervers en nietsnutten, hij en honderden anderen dan uit het koninkrijk zouden worden verbannen. hij is 'allesbehalve een boekenschrijver. [...] ik heb alles op alles gezet om mijn leven gestalte te geven. dat is het werk, dat is het ambacht waaraan ik mij heb gewijd.'

03

het klopt dat montaigne zijn leven lang niets anders heeft gedaan dan vragen: hoe leef ik? het bewonderenswaardige, het weldadige aan hem is dat hij nooit heeft geprobeerd om van die vraag een imperatief te maken, dat 'hoe leef ik?' te veranderen in 'zo moet je leven!'. de man die op zijn medaillon het devies 'wat weet ik?' liet graveren, had nergens een grotere hekel aan dan aan starre beweringen, heeft nooit geprobeerd om anderen aan te raden wat hij voor zichzelf niet zeker wist. 'dit is geen theoretische kennis, maar eigen ervaring, en het is niet de les van een ander, het is mijn eigen les.' als iemand daarmee zijn voordeel doet, heeft hij daar niets op tegen. en als hetgeen hij zegt dwaasheid is, een vergissing, dan mag dat niemand schade berokkenen: '[a]ls ik voor gek sta, is dat voor eigen rekening, en doe ik daar niemand kwaad mee, want dan is dat een vorm van dwaasheid die in mijzelf strandt en zich niet uitzaait. hij probeert nooit van zijn gedachten pillen te draaien die anderen moeten helpen. wat hij heeft gezocht, heeft hij voor zichzelf gezocht. van wat hij heeft gevonden, mag iedereen nemen zoveel hij wil of kan. wat in vrijheid is gedacht, kan nooit de vrijheid van een ander inperken.

'er is niets in mij wat buitengewoon of vreemd is.' de algemene menselijke substantie in zich. een van de dingen waaraan montaigne twijfelde is de overdraagbaarheid van wijsheden en waarheden. hij gelooft niet in boeken, niet in doctrines, alleen in wat doorleefd is. hij ziet dat

christus, plato, seneca en cicero de wereld niet verder hebben geholpen, en dat in zijn tijd precies dezelfde beestachtigheden mogelijk zijn als onder de romeinse koningen. je kunt niet beleren, je kunt alleen mensen helpen zichzelf te zoeken, ze helpen met hun eigen ogen te kijken. geen brillen en geen pillen.

margijn bosch

micel de la montaigne.

fragmenten uit het essay 'apologie voor raymond sebond'

als ik met mijn kat speel, vermaakt ze zich misschien wel meer met mij dan ik met haar. wij houden elkaar wederzijds voor de gek. zoals ik naar eigen goeddunken begin of ophoud, doet zij dat ook.

als een hond op een bepaalde manier blaft, weet een paard dat hij kwaad is, terwijl het niet opschrikt als hij een ander geblaf laat horen. zelfs bij dieren die geen stemgeluid voortbrengen kun je uit de hechte wijze waarop ze samenwerken gemakkelijk afleiden dat ze op een andere manier communiceren.

neem nu de zwaluwen; als het weer lente wordt, zie je ze alle hoeken van onze huizen afspeuren en uit duizend en één mogelijkheden juist de plaats uitkiezen waar ze het gerieflijkst kunnen nestelen: gaat dat soms in den blinde en zonder overleg? en zouden de vogels bij de bouw van hun zo wondermooie woningen liever een vierkante dan een ronde vorm vlechten, liever een stompe dan een ronde hoek, zonder te weten waartoe dat dient en wat het resultaat zal zijn? gebruiken ze nu eens water, dan weer leem zonder te beseffen dat het materiaal minder hard wordt als ze het vochtig maken? bedekken ze de vloer van hun paleis met mos of dons zonder te bedenken dat hun

jongen daar zachter en behaaglijker op zullen rusten? zouden ze zich tegen de regenwinden uit het westen beschermen en hun woning op het oosten bouwen zonder zich te realiseren wat deze verschillende winden voor eigenschappen hebben en dat de ene heilzamer voor hen is dan de andere? waarom weeft een spin haar web op de ene plaats dichter en op de andere plaats wijder en legt zij nu eens deze, dan weer die knoop, als zij niet kan denken, overleggen of conclusies trekken? bij de meeste werken die de dieren verrichten is het zonneklaar dat zij ons verregaand overtreffen en dat onze technieken hen maar onbeholpen kunnen nabootsen.'

emperor huizong

neem nu de vos: als de thraciërs een bevroren rivier willen oversteken, laten zij dit dier voor hen uit over het ijs lopen: aan de oever brengt hij zijn oor naar het ijs toe om te luisteren naar het daaronder stromende water; en al naar hij het luider of vager hoort ruisen, leidt hij af of het ijs dikker of dunner is en gaat hij terug of vooruit. wie dat ziet, heeft toch alle reden aan te nemen dat bij hem eenzelfde overweging speelt als bij ons in vergelijkbare omstandigheden, en dat hij op grond van een heel natuurlijke redenering concludeert: wat geluid maakt, beweegt; wat beweegt is niet bevroren; wat niet is bevroren, is

vloeibaar, en wat vloeibaar is, bezwijkt onder een last?

want om een dergelijk gedrag uitsluitend te baseren op zijn scherpe gehoor, zonder dat er enige overweging of conclusie aan te pas komt, is lariekoek: dat gaat er bij mij niet in.

maar toen hij zag hoe op een driesprong een hond, ofwel op zoek naar zijn baas, ofwel op jacht naar een voor hem uit vluchtende prooi, de eerste twee wegen af snuffelde, zich ervan vergewiste dat het spoor daarover niet verder liep, en daarna zonder aarzelen de derde weg op rende, moest hij wel toegeven dat de hond zo ongeveer als volgt redeneerde: 'ik heb tot aan dit kruispunt het spoor van mijn baas gevolgd, hij moet per se een van deze drie wegen zijn ingeslagen; deze is het niet, en die ook niet, hij moet dus wel deze derde hebben genomen.' en dat, op grond van deze redenering en conclusie, de hond niet meer de derde weg af snuffelde, maar zich, zonder verder onderzoek, door de kracht van de rede liet meevoeren. '

..... vertelt over een hond die hij samen met keizer vespasianus senior in het theater van marcellus heeft gezien. die hond was van een potsenmaker, die een toneelstuk met een aantal taferelen en personages speelde waar ook de hond een rol in had. hij moest onder andere een tijd lang doodliggen, omdat hij gif had gegeten; meteen na het eten van een stuk brood, dat zogenaamd vergiftigd was, begon hij te huiveren en te wankelen alsof hij duizelig was. tenslotte ging hij liggen, hield zich stijf alsof hij dood was, en liet zich van de ene plaats naar de andere slepen en trekken, zoals dat in het stuk beschreven stond. daarna, toen hij wist dat het tijd was, begon hij eerst heel lichtjes te bewegen, als kwam hij bij uit een diepe slaap, hief zijn kop op en keek op zo'n manier om zich heen dat alle toeschouwers versteld stonden.

maar het verhaal van de ekster, waar plutarchus zelf voor instaat, is wel heel merkwaardig. de vogel leefde in een kapperszaak in rome en kon al wat hij hoorde prachtig nabootsen met zijn stem. op een dag bleven een paar trompetters lang voor de winkel staan blazen. hierop verstormde de ekster en 'verzonk in een somber gepeins. toen hij ook de hele dag daarna nog stil bleef, verwonderde iedereen zich en men nam aan dat hij door het trompetgeschal van zijn stuk gebracht en verdoofd was, en dat hij tegelijk met zijn gehoor ook zijn stem was kwijtgeraakt. maar tenslotte kwamen ze erachter dat hij zich in zichzelf had teruggetrokken voor een diepgaande studie, om zich te concentreren op het geschal van de trompetten en om zijn stem erop voor te bereiden dit geluid na te bootsen. zodra hij de eerste tonen liet horen, gaf hij een volmaakte imitatie van hun inzetten, hun modulaties en hun refreinen. want om dit nieuwe te leren had hij alles wat hij voorheen ten gehore kon brengen opgegeven als iets wat beneden zijn waardigheid was.

is er ooit een duidelijker voorbeeld van doortraptheid gegeven dan door de muilezel van de wijsgeer thales? toen deze met een vracht zout op zijn rug een rivier doorwaadde, struikelde hij per ongeluk, zodat de zakken die hij droeg doorweekt werden, en hij merkte dat zijn last lichter was geworden doordat het zout zich had opgelost. nu stortte hij zich, telkens als hij bij een beek kwam, daar met last en al in, tot zijn baas zich realiseerde dat hij dat met opzet deed en hem een vracht wol te dragen gaf. toen het dier merkte dat zijn last zwaarder was geworden, paste hij de list voortaan niet meer toe.

als voorbeeld van berouw hebben en het bekennen van schuld wordt verteld hoe een olifant, die in een

woedeaanval zijn oppasser had gedood, daar zo'n enorme spijt van kreeg dat hij niet meer wilde eten en de honger dood stierf.

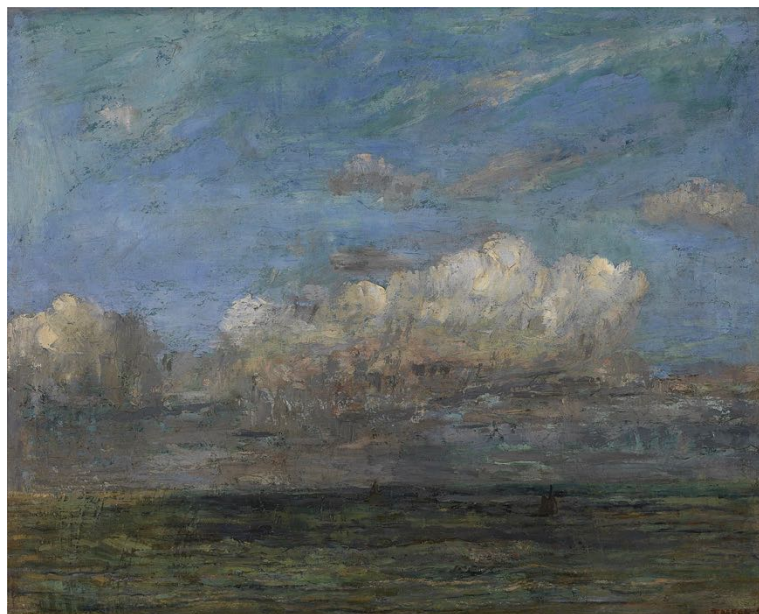
als voorbeeld van zachtmoedigheid wordt verteld hoe een tijger, het meest onmenselijke van alle dieren, toen hem eens een jong geitje werd gegeven, liever twee dagen hongerleed dan het beestje kwaad te doen. op de derde dag brak hij de kooi open waarin hij was opgesloten, om een andere prooi te gaan zoeken. want aan het geitje, zijn metgezel en gast, wilde hij zich niet vergrijpen.

czeslav de wijs

michel de montaigne

uit: essays hoofdstuk iii.xi

vertaling: hans van pinxteren 2018

ensor

ter inleiding

het denken van montaigne valt in drie fasen in te delen: een eerste periode waarin hij sterk neigt naar het stoïcisme, een tweede, gekenmerkt door een sceptische levensvisie, en een derde waarin hij komt tot een persoonlijke wereldbeschouwing.

in onze tijd neigt men steeds meer naar de opvatting dat montaigne al vanaf de eerste jaren dat hij zijn essays

componeert, speelt met deze drie houdingen, dat hij ze door elkaar heen hanteert.

de ontstaansgeschiedenis van de essays kent drie etappes:

(1) vanaf circa 1571 tot 1580 schreef montaigne de hoofdstukken die hij in 1580 in twee delen publiceerde. (2) in 1588 verscheen een tweede uitgave: aan de hoofdstukken uit de eerste twee delen voegde de auteur nieuwe passages toe, en daarbij voorzag hij het geheel van een derde boek – het deel waarin hij tot zijn meest authentieke overwegingen komt. het is met deze editie dat hij beroemd werd.

(3) vanaf 1588 tot zijn dood in 1592 toe bleef montaigne in zijn eigen exemplaar van deze uitgebreide uitgave voortdurend nieuwe opmerkingen en waarnemingen bij schrijven. zo ontstond het tegen het eind van de achttiende eeuw in de bibliotheek van bordeaux teruggevonden 'exemplaire de bordeaux'.

deze drie historische fasen worden in deze uitgave apart aangegeven. de drie tekstlagen worden als volgt gemarkeerd: de versie uit 1580 wordt voorzien van een **a**; de hoofdstukken die hij in 1588 toevoegt, in het derde boek, benevens de toevoegingen die hij in deze uitgave maakt bij de eerste twee boeken, worden voorafgegaan door een **b**; de van 1588 tot 1592 in het 'exemplaire de bordeaux' gemaakte toevoegingen worden met een **c** aangegeven.

afgezien van de voetnoten (waarin uitsluitend de oorspronkelijke citaten werden ondergebracht) is een enkele keer een verklarende noot ingevoegd, aangegeven met een asterisk, die te vinden is achterin het boek. daarnaast werd een register opgenomen met een beknopte karakterisering van de personen over wie montaigne in zijn betoog spreekt. dit register werd verzorgd door professor dr.

m. g. m. van der poel, die tevens voor de opmerkingen en verwijzingen bij de latijnse citaten tekende.

over kreupelen

in de wereld komt veel bedrog voor, **c** of om het vrijmoediger te zeggen: al het bedrog op de wereld ontstaat **b** omdat ons de angst wordt bijgebracht voor onze onwetendheid uit te komen **c** en omdat wij al wat wij niet weerleggen kunnen voor waar moeten aannemen. **b** wij spreken ons over alle dingen uit op een dogmatische wijze die geen tegenspraak duldt. in het romeinse recht was een vereiste dat zelfs verklaringen van ooggetuigen en een op zekerheid gebaseerde rechterlijke uitspraak begonnen met de woorden: 'het schijnt mij toe dat...' zodra ik iets wat best waar kan zijn krijg te slikken als een onomstotelijke waarheid, lust ik het niet meer. ik houd van woorden die de boudheid van onze beweringen temperen en verzachten: misschien, enigszins, ietwat, naar verluidt, ik geloof, en dergelijke. en als ik kinderen had moeten opvoeden, zou ik hun de **c** aftastende **b** wijze van **c** vragen en reageren (wat bedoel je daarmee? ik begrijp het niet. dat zou best kunnen. is het waar?) zo vaak in de mond hebben gelegd dat ze zich eerder op hun zestigste gedragen zouden als leerlingen dan (wat ze nu doen) op hun tiende de geleerde uit te hangen. als je genezen wilt van je onwetendheid, moet je ervoor uitkomen. **c** iris is de dochter van thaumas. de verwondering is het begin van alle wijsbegeerte, het onderzoek haar vooruitgang en de onwetendheid haar einddoel. **b** waarachtig, er bestaat een sterke, verheven onwetendheid, die in moed en adelom niet onderdoet voor kennis, **c** en om tot deze onwetendheid te komen heb je al net zoveel inzicht nodig als om tot kennis te komen.

b in mijn jonge jaren heb ik het verslag gelezen van een proces dat corras, een raadsheer in toulouse, te boek heeft gesteld. het betrof de zonderlinge geschiedenis van twee mannen van wie de een zich voor de ander uitgaf. naar ik mij herinner (en meer herinner ik mij er niet van) had corras het bedrog van de man die hij schuldig bevond zó opgeblazen en voorgesteld als iets wat ons aller begrip, en ook het zijne (hij was de rechter) zozeer te boven ging, dat ik het vonnis waarbij deze man tot de strop werd veroordeeld wel erg driest vond. laten we toch (vrijmoediger en oprechter dan de leden van de areopagus die, toen ze niet uit een zaak konden komen, beslisten dat de partijen over honderd jaar opnieuw voor het gerecht verschijnen moesten)

piergiovanni.

jair stranders
abel herzberg
candlelight
de groene amsterdammer
24 december 1949

herzberg

eeuwen en eeuwen en eeuwen lang heeft de arme, tob-
bende mens naar de mogelijkheid gezocht om de nacht
gelijk te maken aan de dag. en men kan zich zo voorstel-
len, hoe menige diep in zichzelf en in het levenspro-
bleem verzonken monnik in het hart der middeleeuwen
bij een flakkerend lichtje in zijn cel over zijn minitieuze
schrijfwerk gebogen zat, en hoe een betoverende he-
melse gedachte hem overviel. zie, hij behoefde zijn hand
slechts om te draaien en een heerlijk stralend licht zou
verschijnen in zijn vertrek. in het midden zou een kleine
lichtbron zweven en alles zou helder worden. de schadu-
wen werden verdreven, de angsten over het geheimzin-
nig donker zouden hem verlaten, en zichtbaar zou ook
worden wat zich ginder in de verre hoeken van de mystiek
bewoog. oh, welk een verlokking, welk een tover, welk
een visioen! een bundel licht, wit en klaar zou door zijn

venster vallen over de weg, een baken voor de enkele
wandelaar. zijn ogen zouden rusten. de winternacht zou
ziende worden als een prille lentedag.
wij kunnen ons voorstellen, hoe hij daar zuchtend zat,
overgoten door dit gedroomde beeld, denkende, dat
slechts een poëtische verrukking hem verlokke en niet we-
tende, dat, wat hij begeerde, werkelijkheid wezen kon.
daarbij is hij toch maar een enkele figuur uit de duizen-
den mensengeslachten, die geworsteld hebben met het
zware probleem van het licht. niet in overdrachtelijke,
maar in letterlijke zin. wat denkt ge van de primitieve
mensen, of de mensen uit de oudheid, of van feestgan-
gers in later eeuwen, die door hunne uitbundigheid de
donkere gedachten pogen te verjagen, welke zich aan de
kaarsenkronen, de brede kandelabers en de dreigende
toortsen hebben vastgehecht, gedachten, waaraan zij ge-
stalten geven, die zij in de schemering vermoeden. sche-
mering, die op de plaatsen hangt, waar het zwakke kaars-
licht, ook in duizendvoud, de strijd tegen de machtige
duisternis opgeven moet. schemering, waarin van aller-
lei, dat boos en schadelijk is, zich nestelen kan.
oh tedere jonkvrouw, hoe zoudt ge minnend hebben ge-
luisterd naar de dichter, die u van verre tijden vertellen
ging, waarin een simpele lijn van licht de honderden
schone kaarsen, die ter-uwer-ere ontstoken zijn, bescha-
men zou, en alles herkenbaar zou maken, wat nu in halve
vaagheid slechts schemert, glinstert en glanst. fluweel en
brocaat, helmen en wapens, bekens en glazen, de kleur
van de wijn, alles wordt herkenbaar, niets is verborgen en
elke beweging is te volgen! en dan te bedenken, dat die
enkele simpele lichtstreep naar hartelust kan worden ge-
doofd en ontstoken en aldus een spel in zich bergen kan
van dag en nacht, zonder overgang, zonder dageraad en
zonder avondschemer. oh, onbegrijpelijke, verrukkelijke,
onbereikbare schoonheid!

ze is bereikt, die onbereikbare schoonheid. het is helemaal geen sprookje, geen tover en geen fantasie, waaraan die arme, tobvende, bijziende mens al die eeuwen geloofd heeft. of als ge het anders zeggen wilt, het sprookje is verwerkelijk. we draaien onze hand maar om, en de dag stroomt dwars door de nacht van onze kamers. 'knip', zegt een knopje zodra wij het willen en niets is meer zoek. we hebben het oude mensenprobleem van de nachtelijke verlichting overwonnen. de meest perfecte lamp is voor een daalder te koop en de fabrieken leveren ze bij miljoenen af, waarbij de één een stuiver voordeliger dan de ander poogt te zijn. wat wij ook aan ongerief uit de geschiedenis geërfd mogen hebben, de nacht is geen vijand meer.

hoeveel moeite heeft dat gekost, hoeveel vernunft, hoeveel volharding, hoeveel teleurstelling? hoeveel wetenschap is er voor nodig geweest? maar we zijn er dan toch maar bovenop gekomen, we hebben de macht van de duisternis verslagen, en nu hebben we het recht daarop te pralen. pralen we werkelijk? pochen we alleen maar? wat doen we eigenlijk? op kantoor, in de fabriek, in de werkplaats, op school, en ook in huis op de dagelijkse dag, ja, dan laten we onze prachtige elektrische lampen, onze prinses arlita, of onze prins osram, of hoe ze verder heten mogen, hunne triomfen vieren. we vinden dat niet meer dan hun natuurlijke plicht. we sputteren over de prijs van de stroom, en voelen ons in onze menselijke eigenwaarde beledigd als er eens een enkele storing optreedt. maar als we feest gaan vieren? als we plezier gaan maken? wat dan?

weg, weg dan al dat technische meesterschap, weg met onze overwinning der natuurlijke duisternis! prinses arlita wordt een assepoes en prins osram een bedelknaap. we laten hen buiten staan in de sombere kilte en we grijpen terug ... naar het kaarslicht. ineens bestaat de twintigste

eeuw niet meer, we gaan naar het hart der middeleeuwen, naar de droom van de kluizenaar terug. want we willen het gezellig en feestelijk hebben. werken doen we onder het schijnsel der elektriciteit, maar als we in smoking dineren, of souperen in rok, als we gaan dansen, als we voor een ogenblik vergeten willen, hoezeer we het land aan elkander hebben, en elkaar over en weer vriendelijke woorden gaan toespreken, dan doen we het bij voorkeur bij ... candlelight!

zou het misschien mogelijk zijn, dat dit een oorzaak heeft en dat die in ons ligt? zou er iets haperen aan onze cultuur? ons 'dinner and supper by candlelight', onze vriendschappen en toasten in de oeroude schemering, is dat misschien een teleurstelling, omdat het sprookje geen sprookje en het visioen geen visioen is gebleven? men zou het zo zeggen en men zou in het dagelijkse leven andere symptomen van deze teleurstelling kunnen vinden. zo is er een tijd geweest, dat we trots waren op een andere overwinning. die op afstand. toen de arme tobvende mens begon te leren, hoe hij de afstand tussen land en land en volk en volk overwinnen moest, heeft de waard, die geoefend door de zorg voor de menselijke maag van oudsher een der beste mensenkenners ter wereld is, hem een hotel aangeboden, waarin de voldoening over deze overwinning was uitgedrukt. hij noemde het continental, terminus, ambassadeurs, hij noemde het met de namen van alle verre steden en landen ter wereld. en alleen het hotel, waaraan een plaatselijke herinnering verbonden was, behield zijn historische naam. maar het duurde niet lang of de voldoening over de overwinning verkeerde in ontevredenheid. de waard, die zijn gasten kent, gaf onmiddellijk toe en begreep, dat hij de hongerige magen op een geheel andere manier moest lokken. daar hebben we met alle hulpmiddelen der moderne techniek reusachtige tekstiefabrieken opgericht. maar de fabrikant, die

lekker wil eten, verlangt dat boven de deur van zijn restaurant geschreven zij: 'het spinnewiel' en nog mooier is het als dat spinnewiel 'verguld' is.

hoeveel 'old dutch inns' hebben we ineens gekregen, hoeveel 'oude herberghen' (let wel met gh)? let eens op de namen van de plaatsen van luukse en vermaak. geen enkele herinnert aan de bron van onze technische macht. kan iemand zich een hotel voorstellen met de naam 'locomotief, of 'machine', of 'chemie', of 'elektra'? deze namen lijken horribel, en de inrichting die men zo noemen zou, zou worden vermeden. waarom? op zichzelf ware het heel plausibel als het anders was. want al die namen herinneren toch aan ons menselijk kunnen, aan ons schepend vermogen, aan het beste, dat we hebben bereikt. de waarheid schijnt te zijn, dat we, zonder het te weten, hateren wat we bereiken. het is al duizend keer opgemerkt. innerlijk groeien we met onze technische ontwikkeling niet mee. wij voelen baar veeleer aan als aan ons vijandig. en het is maar zeer de vraag of we, met al onze vooruitgang, eigenlijk veel verder gekomen zijn dan de meest primitieve inboorling. onze verhouding tot de natuur, zoals wij haar veranderd hebben, de natuur van machines en eindeloze stenen steden, is zoveel anders niet dan de verhouding van hem tot de natuur die hem omringt. wij wijzigen onze uiterlijke omstandigheden, maar onze innerlijke verhouding daartoe blijft blijkbaar eeuwig gelijk. wij zijn, met al onze branie, niet veel meer dan een horde goed georganiseerde, technisch ontwikkelde hottentotten. wanneer we van 't letterlijke op het overdrachtelijke overstappen, dan ontmoeten we diezelfde afkeer van het bereikte en hetzelfde verlangen naar een voorhistorisch 'candlelight' telkens opnieuw. gedachten, die met de grootste moeite en strijd, met bloed, tranen, revoluties en oorlogen verworven zijn, gedachten waarvoor de beste mensenkinderen zich hebben opgeofferd, worden van de

ene op de andere dag versmaad, om plaats te maken voor primitieve voorstellingen, alleen maar omdat zij makkelijker, lommerrijker en, om zo te zeggen, gezelliger zijn. ze kosten geen inspanning, ze laten de waarheid in het midden, ze lossen niets op, ze stellen niets vast, ze hebben de grote attractie niets te belichten, niets te omlijnen, alles te vervagen in schemerig, halfduister, zichtbaar en onzichtbaar tegelijk.

de mensen zijn veel meer gesteld op vermoedens dan op eksakte zekerheden, veel meer op geloof dan op heldere kennis. en hoe meer die kennis toeneemt en hoe onmisbaarder zij wordt, hoe sterker het heimwee schijnt te groeien naar het verloren paradijs der stomme instinktmatigheid.

het nationaal-socialisme dat schijnbaar verslagen, maar, naar ik vrees, helemaal niet dood is is er een 'o' schrikkelijk voorbeeld van. en van het antisemitisme kan men zeggen (het wordt niet voor het eerst gezegd) dat het het candlelight is in de politiek. moeten we dus de kaarsen niet aansteken als 't feest is? moeten we werkelijk altijd in dat 'koude, kille, harteloze', elektrische licht blijven zitten? zo noemt ge het immers, oh, diep ondankbaar mensenkind! mogen we niet een beetje schemeren, een beetje de contouren vervagen, de schaduwen zachter, de overgangen speelser maken, het onbestemde oproepen en onderdampelen in dromen van verre glinstering en halve glans? mogen we niet een flakkerende trillend levende gloed over onze tafel, onze handen en glazen laten dansen, en de gezichten wat minder scherp, wat onherkenbaarder maken en de figuren met elkaar doen versmelten in een omvattende eenheid van schemering? want, dankbaar of ondankbaar, het is zo gezellig. natuurlijk mogen we het, ja, misschien moeten we het wel. het gaat er niet om, o! we het doen, het gaat er uitsluitend om, of we weten, wat we doen. als er al fouten of

zwakheden zijn, die niet kunnen worden vermeden, er zijn geen correcties, die niet kunnen worden aangebracht.

madame x

danilo kis

homo poeticus 1958

vertaling: pavle trkulja

kis

te reizen betekent te leven

treinen, voor mij althans, zijn legende, mythe. we woonden altijd in de buurt van stations, overal en nergens, als ahasverus, maar altijd langs een spoor, altijd in de buurt van treinen. misschien is dat wel de reden waarom, voor mij dan, treinen meer zijn dan alleen een vervoermiddel, want per slot van rekening zijn er ook comfortabelere en snellere manieren van reizen: vliegtuigen, auto's. maar die hebben voor mij allemaal niet de charme van onze goede oude spoorwegen, waarvan een

moderne dichter (verhaeren, als ik me niet vergis) walgde en er als een indiaan naar keek: als naar een 'vuurspuwend paard', dat de wereld te gronde zou richten.

zo besepte ik op een avond, rondhangend op een perron, dat de trein voor mij helemaal geen vervoermiddel is maar eerder een monsterlijke, reusachtige 'madeleine' als bij proust, die de volledige last van het verleden meetorst, voortsleurt; een eindeloze samenstelling van alle dagen en nachten, van alle treinen die op verschillende plekken langs onze woningen zijn gepasseerd, alle treinen waarmee ik vanaf mijn allervroegste herinnering heb gereisd, en ook nog al het gedender van de wielen van alle treinen die ik ooit ergens in de buurt van een station in mijn slaap of halfslaap heb gehoord.

märklin

en iedere keer als ik in een trein plaatsneem, waarheen ik ook ga, of het nu overdag is of 's nachts, ongeacht de richting, de snelheid, het decor, het landschap, ongeacht de tijd en ruimte, ik reis altijd -en dat is een paradox in beide richtingen: voorwaarts en achterwaarts, naar het verleden

026

en naar de toekomst. als je dan wakker wordt in de trein, in het donker, niet in staat je te oriënteren in het verduisterde, door het raam omlijste (of achter een gordijn verstopte) landschap, dan voel je dat je volledig onkundig van de beweegrichting bent: het ene moment denk je dat de trein vooruitsnelt, het andere achteruit, dat wil zeggen in de tegengestelde richting van wat we als 'vooruit' beschouwen. het gaat hier, althans in mijn geval, niet enkel om zinsbegoocheling, desoriëntatie, maar om een psychologisch feit, een psychologisch dualisme: zie je wel, dezelfde trein waarin ik zit raast vooruit richting station zus en zo, tegelijkertijd raast hij achterwaarts naar alle vroegere stations waar ik ooit met de trein ben langsgelopen. en misschien is het wel vanwege deze last van het verleden dat reizen voor mij altijd een soort sentimentele catharsis oplevert, die aanhoudt zolang en alleen zolang ik op mijn plek in de coupé zit. en misschien zijn daarom treinen in mijn dromen en mijn bewustzijn ook altijd wit van kleur, als een soort vogels. maar dat niet alleen: je moet ook kunnen reizen, liever gezegd, je moet er talent voor hebben, een van god gegeven aanleg voor reizen. want reizen betekent niet zomaar van plaats m naar plaats n gaan, reizen is ook de weg zelf, de afstand, de ruimte tussen die twee plaatsen, de weg die niet in direct contact staat met die plaatsen en die amper tot aan hun domein reikt. reizen is in een trein zitten die in willekeurige richting snelt, de eindbestemming doet er niet toe: dat is het hedonistische reizen an-sich, het reizen omwille van het reizen, voyage pour voyage. de lol is eraf op het moment van aankomst, als de reis ten einde is. dat moment heeft baudelaire in een van zijn prozagedichten beschreven, een schip maakt een maandenlange reis over de oceaan, mensen reizen vanwege zaken ('tijd is geld'), mensen reizen vanwege een nalatenschap, om winst te maken, ze reizen uiteindelijk vanwege de eindbestemming, ze

reizen naar de terminus, en als ze eenmaal aan land gaan, hun eindbestemming bereikt hebben, roept het hele schip als in koor: 'eindelijk!', slechts één man, een dichter, zegt teleur gesteld, verbaasd, overrompeld: 'nu al!' en ook de landschappen torsen de erfenis van het verleden, slepen die met zich mee, worden geleidelijk meerduidelig, belast met de kleuren en de vormen van al die landschappen die we ooit door de lijst van het raamkozijn hebben gadeslagen. deze geruite vlakte met zwartgeelgroen geblokte akkers, weilanden, graan dat meedeint op de wind met het versgemaaide hooi die is, naast wat ze van zichzelf is, ook een beeld van alle landschappen uit de kindertijd, een beeld van alle eerder geziene gebieden, zij draagt met en in zich de erfenis van alle elders geziene vormen en kleuren, vanuit andere treinen, wie weet waar en wanneer. en de wind, en de telefoonpalen die in een oogwenk vergeefs het beeld van het landschap doorsnijden die palen raken elkaar onvermijdelijk (verbonden door een band sterker dan een paar koperen kabels), raken aan de palen die op elke vroegere reis langs mijn raam en aan mijn blik zijn voorbijgeschoten. en zo 'reizen we door landschappen en zij door ons', zoals iemand eens heeft gezegd, sterker nog, zo reizen we opeens door alle landschappen waar we ooit doorheen zijn gekomen, en door ons reizen al die landschappen: de oude die al vergeten zijn, en de nieuwe, net aan het oog verschenen. maar ik ken ook het verlangen en de dromen van jongetjes in de velden waar het spoor doorheen klieft. er raast één (of twee) keer per dag een sneltrein langs, bijvoorbeeld in de schemering, verlicht en gevleugeld als in een droom. en je kunt binnen mensen zien zitten, zelfs de gezichten, en een enkele gebroken fles en een leeg pakje sigaretten naast het talud leveren het enige bewijs dat er een uur of wat geleden daadwerkelijk een trein en mensen voorbij zijn geraasd, vergewist je ervan dat het

allemaal geen hallucinatie was, geen fata-morgana van iemand die naar verre landstreken hunkert. dus nog een gespletenheid. ik beleef dit wanneer de sneltrein aan me voorbijraast, maar ook wanneer ik aan het raam zit en naar de jochies kijk die in zo'n afgelegen streek naar de trein staan te zwaaien, en telkens weer herbeleef ik met hen de zucht naar het onbekende, naar de verte die ook mijn verlangen was en altijd is gebleven. en wanneer ik een pakje sigaretten uit het treinraam gooi, dan doe ik dat bewust, met voorbedachten rade: ik gooi het naar de jongen die langs het talud ligt, verbaasd en met ogen die verraden dat de giftige bloem van de verte al in hem is ontkiemd, ik gooi het sigarettenpakje tegelijkertijd naar hem en naar mezelf, want ik weet dat hij de verleiding niet zal kunnen weerstaan om het enige tastbare bewijs op te rapen dat dit niet enkel een droom of nevel was. en het is geen toeval, denk ik dan, dat het uitgerekend anders en was, de prins van het sprookje en de kinderdromen, die eens heeft gezegd: 'te reizen betekent te leven.'

florian diepenbrock

boris pasternak

dokter zjiwago 1957 hoofdstuk ix.xiv

vertaling aai prins 2016

'geef me uw hand en loop braaf achter me aan. hier komen twee kamers waar het donker is en spullen tot aan het plafond staan opgestapeld. u kunt ertegenaan botsen en u bezeren.'

'inderdaad, wat een labyrint. ik zou de weg niet gevonden hebben. waarom is dat? wordt de woning verbouwd?'

'o, welnee. dat is het niet. deze woning is van iemand anders. ik weet niet eens van wie. wij hadden onze eigen gemeentewoning, in het gymnasium. toen de dienst

huisvesting van de stadssovjet het gymnasium confisqueerde, hebben ze mijn dochter en mij in een gedeelte van deze verlaten woning ondergebracht. het meubilair van de oude bewoners stond er nog. heel veel meubels. ik heb geen behoefte aan andermans bezittingen. ik heb hun spullen bij elkaar in deze twee kamers gezet en de vensters wit gekalkt. laat mijn hand niet los, anders verdwaalt u. ziezo. naar rechts. de jungle hebben we nu achter ons. dit is mijn deur. dadelijk wordt het lichter. drempel. niet struikelen.'

pasternak

de kamer die joeri andrejevitsj met zijn geleidster betrad, bleek in de muur tegenover de deur een venster te hebben. de dokter was verbaasd over wat hij zag. het raam keek uit op de binnenplaats van het huis, op de achtergevels van aangrenzende huizen en op onbebouwde stukjes stadgrond aan de rivier. daar graasden schapen en geiten, die als met de losgeknoopte panden van bontjassen het stof aanveegden met hun lange vachten. ook verrees er aan twee palen, met de voorkant naar het raam

gekeerd, een bord dat de dokter al kende: 'moreau en vettsjinkin. zaaimachines. dorsmachines'. met het reclamebord op zijn netvlies begon de dokter larisa fjodorovna meteen de aankomst van hem en zijn gezin in de oeral te beschrijven. de geruchten dat strelnikov en haar man één en dezelfde waren was hij vergeten, en hij vertelde zonder hierbij stil te staan over zijn ontmoeting met de commissaris in de trein. dit gedeelte van zijn verhaal maakte bijzonder veel indruk op larisa fjodorovna.

'u hebt strelnikov gezien?!' vroeg ze snel. 'ik kan u vooralsnog niet meer zeggen. maar wat geweldig! gewoon alsof het voorbeschikt was dat u hem zou ontmoeten. ik leg het u later nog weleens uit, u zult gewoon niet weten wat u hoort. begrijp ik het goed dat hij eerder een positieve dan een negatieve indruk op u heeft gemaakt?' 'eigenlijk wel. hij had me tegen moeten staan. we zijn door plaatsen gekomen die hij heeft verwoest en afgestraft. ik verwachtte een nietsontziende ijzervreter te ontmoeten, of een revolutionaire, maniakale bruto, en trof geen van beide aan. het is goed als iemand niet aan je verwachtingen beantwoordt, als hij afwijkt van het beeld dat je eerder van hem hebt gevormd. als iemand tot een bepaald type behoort, dan betekent dat zijn einde, zijn veroordeling. als je hem nergens onder kunt scharen, als hij geen exponent van iets is, dan is al de helft van wat hij moet zijn aanwezig. dan is hij vrij van zichzelf, heeft hij een sprankje onsterfelijkheid gewonnen.'

'ze zeggen dat hij geen lid is van de partij.'

'ja, dat schijnt. wat maakt hem sympathiek? hij is gedoemd. ik denk dat het slecht met hem afloopt. dat hij zal boeten voor het kwaad dat hij heeft gebracht. de eigenmachtige revolutionairen zijn niet als booswichten zo verschrikkelijk, maar als stuurloze mechanismen, als ontspoorde machines. strelnikov is net zo krankzinnig als zij,

maar zijn gekte komt niet uit de boeken, maar uit wat hij heeft meegemaakt en geleden. ik ken zijn geheim niet, maar ik weet zeker dat hij er een heeft. zijn band met de bolsjewieken is toevallig. zolang ze hem nodig hebben, wordt hij geduld en gaan ze dezelfde kant uit. maar zodra die noodzaak voorbij is, zullen ze hem er zonder genade uit schoppen en vertrappen, zoals ze met vele militaire specialisten vóór hem hebben gedaan.'

levitan

'denkt u?'

'absoluut.'

'en is er geen redding voor hem mogelijk? door te vluchten bijvoorbeeld?'

'waarheen, larisa fjodorovna? dat was vroeger, ten tijde van de tsaren. probeer zoiets nu maar eens.'

'jammer. met uw verhaal hebt u bij mij sympathie voor hem gewekt. maar u bent veranderd. vroeger oordeelde u niet zo scherp over de revolutie, en zonder ergernis.'

'het punt is, larisa fjodorovna, dat alles zijn grenzen heeft. in al die tijd had er iets bereikt moeten zijn. maar voor de inspiratoren van de revolutie blijkt de chaos van alle veranderingen en omgooiingen hun enige natuurlijke habitat te zijn, en voor alles wat niet het kaliber van de wereldbol heeft, halen ze hun neus op. het creëren van

werelden, overgangperiodes – het is voor hen een doel op zich. iets anders hebben ze niet geleerd, iets anders kunnen ze niet. en weet u waar dat gedoe van die eeuwige voorbereidingen vandaan komt? uit het ontbreken van duidelijke, kant-en-klare capaciteiten, uit talentloosheid. een mens wordt geboren om te leven, niet om zich op het leven voor te bereiden. en het leven zelf, het fenomeen en de gave van het leven zijn zo'n adembenemend serieus iets! dus waarom zou je het verruilen voor een kinderlijke klucht van onrijpe verzinsels, met van die tsjechoviaanse scholieren die weglopen naar amerika?¹²⁴ maar genoeg daarover. nu is het mijn beurt om vragen te stellen. wij naderden de stad op de ochtend van de omwenteling hier. zat u toen erg in de penarie?'

'nou en of! natuurlijk. overal branden. we zijn zelf zowat verbrand. zoals ik al zei, ons huis stond me toch te schudden! op de binnenplaats ligt bij de poort nog altijd een onontpofte granaat. berovingen, bombardementen, wangedrag. zoals bij iedere machtswisseling. tegen die tijd waren we al wijs geworden en eraan gewend. het was niet de eerste keer. maar wat er onder de witten is aangericht! sluipmoorden uit persoonlijke wraak, afpersing, bacchanalen! ja, maar het belangrijkste heb ik u nog niet eens verteld. onze galioellin! die blijkt een hele hoge piet bij de tsjechen te zijn. zoiets als gouverneur-generaal.'

'weet ik. ik heb het gehoord. hebt u hem gezien?'

'heel vaak. dankzij hem heb ik zovelen het leven kunnen redden! zovelen heb ik verborgen! ik moet hem recht doen. hij heeft zich onberispelijk gedragen, als een ridder, heel anders dan allerlei klein spul – al die kozakkenvoormannen en politieoversten. want de toon werd toen vooral gezet door dat kleine gespuis, en niet door fatsoenlijke lieden. galioellin heeft me met veel dingen geholpen, en ik ben hem dankbaar. we zijn immers oude bekenden. ik kwam als meisje vaak op de binnenplaats waar

hij is opgegroeid. in zijn huis woonden spoorwegarbeiders, ik heb in mijn kindertijd de armoede en het sloven van nabij gezien. daarom kijk ik anders tegen de revolutie aan dan u. mij staat de revolutie nader. ik voel er veel verwantschap mee. en opeens wordt hij kolonel, dat jochie, die zoon van een conciërge. of zelfs een witte generaal. ik kom uit een burgermilieu en heb geen verstand van rangen. van beroep ben ik lerares geschiedenis. ja, dus zo zit dat, zjivago. ik heb veel mensen geholpen. dan ging ik bij hem langs. hadden we het over u. ik heb connecties en beschermers onder elk regime, en verdriet en verliezen onder elk bewind. want alleen in slechte boeken zijn de levenden verdeeld in twee kampen die geen raakvlakken hebben. in werkelijkheid is alles zo met elkaar verweven! wat een onverbeterlijke onbenul moet je wel niet zijn om in het leven maar één rol te spelen, maar één positie in de maatschappij te bekleden, alleen maar één en hetzelfde te betekenen!

hé, ben je daar?'

een meisje van een jaar of acht met twee fijne vlechtjes was de kamer binnengekomen. haar smalle, wijd uiteenstaande ogen gaven haar gezicht een ondeugende en listige uitdrukking. wanneer ze lachte sloeg ze ze op. achter de deur had ze al gehoord dat haar moeder bezoek had, maar nu ze in de deuropening stond vond ze het nodig haar gezicht een uitdrukking van onwillekeurige verbazing te geven; ze maakte een reverence en keek de dokter aan met de strakke, onbevreesde blik van een al vroeg tot nadenken gestemd en eenzaam opgroeiend kind.

'mag ik u mijn dochter katjenka voorstellen.'

'in meljoezejevo hebt u me een fotootje van haar laten zien. wat is ze groot geworden en veranderd!'

'dus je bent al thuis? ik dacht dat je buiten speelde. ik heb je niet eens horen binnenkomen.'

'haal ik de sleutel uit het gat, zit daar wel zó'n grote rat in!
ik ben gillend weggerend! ik dacht, ik ga dood van
angst.'

onder het praten trok katjenka de meest snoezige gezicht-
jes, sperde haar sluwe ogen open en tuitte haar mond, als
een visje dat uit het water is opgehaald.

'ga maar naar je kamer. dan zal ik de meneer overhalen
om te blijven eten, ik haal de brij uit de oven en roep je
dan.'

'dank u, maar dat moet ik afslaan. vanwege mijn bezoek-
jes aan de stad eten we thuis om zes uur warm. het is niet
mijn gewoonte om te laat te komen, en ik doe er ruim
drie, zo niet vier uur over. daarom was ik ook zo vroeg bij
u, neem me niet kwalijk, ik ga er zo vandoor.'

'nog een half uurtje.'

'met alle plezier.'

malevich

justin van der veen

emma remmelts

bartel jaspers

chat-gpt

-eerst vroegen we chat gpt

een dialoog te schrijven tussen toneelspelers over toneel.

daarna vroegen we of de ai die dialoog kon herschrijven,
maar dan over een kapotte samowar en in de stijl van
maatschappij discordia:

-toneelspeler 1: weet je, soms vraag ik me af of die samo-
war nog steeds dezelfde is als toen we hem kochten.

-toneelspeler 2: hoe bedoel je? dat is hij toch zeker? een
samowar is een samowar, nietwaar?

-toneelspeler 1: maar wat als we het niet zijn die hem re-
pareren? wat als hij ons aan het repareren is, in plaats van
andersom?

-toneelspeler 2: maar waarom zou hij ons moeten repare-
ren? wij zijn toch perfect?

-toneelspeler 1: zijn we dat wel? of is dit misschien een
soort spel, waar we onszelf in verwarring brengen door te
denken dat we hem moeten repareren, terwijl hij ons in
feite repareert?

-toneelspeler 2: maar als dat zo is, waarom zou hij dan
steeds weer stuk gaan?

-toneelspeler 1: misschien omdat we het vergeten zijn.
misschien omdat we niet meer geloven in wat hij ons pro-
beert te leren. misschien moeten we gewoon onze ogen
opendoen en zien wat hij ons werkelijk probeert te vertel-
len.

-toneelspeler 2: hmm, dat klinkt allemaal wel heel ver-
warrend. maar weet je, misschien moeten we ons losma-
ken van onze verwachtingen en kijk naar de wereld door
de ogen van de samowar.

bonnard

-kun je een derde personage toevoegen?

-toneelspeler 1: weet je, soms vraag ik me af of die samowar nog steeds dezelfde is als toen we hem kochten.

-toneelspeler 2: hoe bedoel je? dat is hij toch zeker? een samowar is een samowar, nietwaar?

-toneelspeler 1: maar wat als we het niet zijn die hem repareren? wat als hij ons aan het repareren is, in plaats van andersom?

-toneelspeler 2: maar waarom zou hij ons moeten repareren? wij zijn toch perfect?

-toneelspeler 1: zijn we dat wel? of is dit misschien een soort spel, waar we onszelf in verwarring brengen door te denken dat we hem moeten repareren, terwijl hij ons in feite repareert?

-toneelspeler 2: maar als dat zo is, waarom zou hij dan steeds weer stuk gaan?

-toneelspeler 1: misschien omdat we het vergeten zijn. misschien omdat we niet meer geloven in wat hij ons probeert te leren. misschien moeten we gewoon onze ogen opendoen en zien wat hij ons werkelijk probeert te vertellen.

-toneelspeler 2: hmm, dat klinkt allemaal wel heel verwarrend. maar weet je, misschien moeten we ons losmaken van onze verwachtingen en kijk naar de wereld door de ogen van de samowar.

-toneelspeler 3: (binnenkomend) hallo, wat is hier aan de hand? waarom staan jullie over een samowar te praten alsof het een persoon is?

-toneelspeler 1: oh hallo, we staan te speculeren over de veranderingen in de samowar en of hij ons aan het repareren is in plaats van andersom.

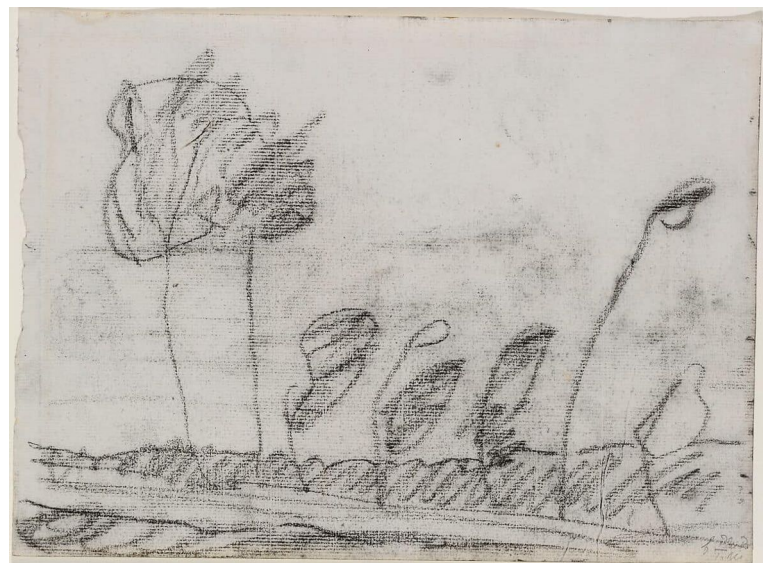
-toneelspeler 3: (verward) wat bedoel je daarmee? het is gewoon een samowar, een stuk gereedschap om water te verwarmen.

-toneelspeler 2: maar wat als het meer is dan dat? wat als het ons probeert te leren iets belangrijks?

-toneelspeler 3: (luid lachend) meent u dat serieus? een samowar die ons probeert iets te leren? dat klinkt nogal absurd.

-toneelspeler 1: (langzaam knikkend) misschien heb je wel gelijk. maar het blijft een interessante gedachte, nietwaar?

"

paula becker

--deze keer met: matthias de koning, vincent vandenbergh, annette kouwenhoven, margijn bosch, jan joris lamers, maureen teeuwen, jair stranders, madame x, czeslav de wijs, florian diepenbrock, justin van der veen, emma remmelts, bartel jaspers, ea.

republiekindebalië6februari

--verantwoording ligt bij: open kunstenaarsvereniging 'de (eerste) republiek' (sinds 1992) en 'de balie' (sinds 1982)

--inlichtingen onder anderen bij:

<https://debalie.nl/> <https://www.discordia.nl/>

<https://www.stan.be/> <https://barreland.nl/> <https://de-roovers.be/> <https://theatertroep.nl/> cooperatie-lenz@gmail.com

--correspondentie: riserv@gmail.com